

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτικές**

**Από την Πολιτική Εξέγερση στην Εμφύλια Διαμάχη
Οι περιπτώσεις: Τυνησία, Αίγυπτος, Λιβύη, Συρία**

Ευδοξία Αμοιρίδου

Κόρινθος, Ιανουάριος 2017

**University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Science and International
Relations**

**Master Program in
«International Relations and Politics»**

**On the Political Uprising in Civil War
Cases: Tunisia, Egypt, Libya, Syria**

Evdoxia Amoiridou

Corinth, January 2017

Στον γιο μου,
για να μαθαίνουν οι νεώτεροι
από τα παθήματα του παρελθόντος.

Από την Πολιτική Εξέγερση στην Εμφύλια Διαμάχη. Οι περιπτώσεις: Τυνησία, Αίγυπτος, Λιβύη, Συρία

Λέξεις κλειδιά: Πολιτική εξέγερση, εμφύλια διαμάχη, εθνο-θρησκευτικές συγκρούσεις, Αραβική Άνοιξη, Μέση Ανατολή, Βόρεια Αφρική.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία διερευνούμε τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης σε τέσσερα κράτη: Τυνησία, Συρία, Λιβύη και Αίγυπτος. Δεδομένου ότι οι εξεγέρσεις που χαρακτήρισαν το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης, ξεκίνησαν από την Τυνησία επιλέξαμε να ξεκινήσουμε την ανάλυση μας από εκεί. Οι εξεγέρσεις, παρόλο που έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, έχουν μια ουσιαστική διαφορά. Στην Τυνησία και την Αίγυπτο η ανατροπή των καθεστώτων δεν έγινε διαμέσου ενός εμφυλίου πολέμου όπως συνέβη σε Λιβύη και Συρία. Σκοπός της εργασίας είναι η συγκριτική μελέτη της Αραβικής Άνοιξης, εκτιμώντας το ρόλο τριών μεταβλητών: α) τον έθνο-θρησκευτικό παράγοντα, β) το ρόλο του στρατού και των δυνάμεων ασφαλείας, γ) το ρόλο των ξένων δυνάμεων. Αφού γίνει αυτό, σε δεύτερο επίπεδο, θα επιχειρήσουμε μια προσέγγιση της Αραβικής Άνοιξης μέσα από το πλαίσιο της θεωρίας του ρεαλισμού των διεθνών σχέσεων.

On the Political Uprising in Civil War

Cases: Tunisia, Egypt, Libya, Syria

Keywords: Political rebellion, civil war, ethno-religious conflicts, Arab Spring, Middle East, North Africa.

Abstract

In this essay we investigate the event of the Arab Spring in four countries: Tunisia, Egypt, Libya and Syria. Since the uprising started in Tunisia we chose to begin our analysis from there. The riots, even though they have some common characteristics, they have a fundamental difference. In Tunisia and Egypt, the overthrow of the regimes has not been through a civil war as it happened in Libya and Syria. The aim of the essay is the comparative study of the Arab Spring by estimating the role of three variables: a) the ethno-religious factor, b) the army and the security forces, c) the foreign powers. After this is done, in a second level, we will try to approach the Arab Spring within the theoretical frame of the theory of realism of international relations

Περιεχόμενα

Περίληψη

Abstract

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Εισαγωγή	1
2.2 Σκοπός και ερωτήματα	2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : Η ΑΡΑΒΙΚΗ ΑΝΟΙΞΗ

2.1 Ο ρόλος του στρατού και ο εθνο-θρησκευτικός παράγοντας στις συρράξεις	4
2.2 Προσεγγίζοντας θεωρητικά την Αραβική Άνοιξη	6
2.3 Τα κίνητρα πίσω από την Αραβική Άνοιξη	8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

3.1 Τυνησία	12
3.2 Αίγυπτος	17
3.2.1 Ο ρόλος και η ταυτότητα της Μουσουλμανικής αδελφότητας	21
3.3 Λιβύη	23
3.4 Συρία	33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

4.1 Η Αραβική Άνοιξη μέσα από το πρίσμα της θεωρίας του ρεαλισμού	41
---	----

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	46
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	49
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Εισαγωγή

Το 2011 στον αραβικό κόσμο έλαβε χώρα μια αλυσίδα γεγονότων φέρνοντας σημαντικές ανακατατάξεις στο πολιτικό και κοινωνικό τοπίο των αραβικών κρατών. Ο αυτό-πυρπολισμός του Mohamed Bouazizi, ενός πλανόδιου πωλητή στην Τυνησία τον Δεκέμβρη εκείνης της χρονιάς, εξαιτίας της κατάσχεσης του εμπορεύματος του από την αστυνομία, πυροδότησε μια σειρά εξεγέρσεων οι οποίες εξαπλώθηκαν με ταχύτατο ρυθμό στα κράτη της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Οι εξεγέρσεις έγιναν γνωστές με την ονομασία *Αραβική Άνοιξη*. Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, επέφεραν τις ανατροπές των πολιτικών καθεστώτων. Οι απανταχού φωνές των εξεγερθέντων καλούσαν για την πτώση των απολυταρχικών καθεστώτων και τον εκδημοκρατισμό των πολιτικών συστημάτων¹.

Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στην Λιβύη και την Συρία, οι εξεγέρσεις εξελίχθηκαν σε εμφύλιες συγκρούσεις, οι οποίες σηματοδεύθηκαν από ένα βαρύ κόστος αίματος που φέρουν πάντοτε οι ένοπλες διαμάχες. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, όπως στην Τυνησία και την Αίγυπτο, τα αιτήματα των εξεγερθέντων για την ανατροπή των απολυταρχικών καθεστώτων και την μετεξέλιξη τους σε δημοκρατικά, έλαβαν μια ομαλότερη και αναίμακτη μορφή². Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, όλα τα βλέμματα της διεθνούς κοινότητας κατά τη διάρκεια της Αραβικής Άνοιξης ήταν στραμμένα στη Βόρειο Αφρική και στη Μέση Ανατολή. Η πολιτική αστάθεια των περιοχών αυτών έκανε έντονες τις

¹Berman, S. «Τα στάδια της Αραβικής Άνοιξης: μαθήματα δημοκρατικής μετάβασης από Γαλλία, Ιταλία και Γερμανία», 20/05/2013. Διαθέσιμο από:

<<http://foreignaffairs.gr/articles/69313/sheri-berman/ta-stadia-tis-arabikis-anoiksis?page=show>>

[Πρόσβαση 03/07/2016]

²Παρίσης, Ι. «Η Αραβική Άνοιξη στις χώρες του Μάγκρεμπ». Άμυνα και Διπλωματία, Ιούνιος, 2012

ανησυχίες τόσο σε περιφερειακό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Η αίσθηση της απειλής και της ανασφάλειας ήταν διάχυτη στο διεθνές σύστημα³.

Υπήρχαν κάποια κοινά γνωρίσματα που να χαρακτηρίζουν τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης; Σύμφωνα με κάποιους, αν εξαιρέσουμε ότι σκοπός των εξεγέρσεων ήταν η ανατροπή ενός κοινωνικό-πολιτικού status quo με πολύχρονη παράδοση στα αραβικά, τα βασικά κοινά χαρακτηριστικά της Αραβικής Άνοιξης εντοπίζονται στο ότι «δεν υπήρχε κοινή ιδεολογία ... η πλειονότητα των εξεγερθέντων ήταν νέοι και μορφωμένοι και δεν υπήρχε κάποιο έντονο αντί-Δυτικό συναίσθημα ή κάποια προβολή της θρησκείας»⁴. Ωστόσο, όπως θα δούμε αργότερα, στην περίπτωση της Λιβύης δεν ισχύει το στοιχείο μιας μορφωμένης και καλά καταρτισμένης νεολαίας. Σε γενικές γραμμές, ο αραβικός λαός αντιλαμβάνονταν πιο κοντά του τα ισλαμικά κόμματα εξαιτίας του γεγονότος πως αρκετά από τα μέλη του είχαν υποστεί διώξεις, φυλακίσεις και βασανιστήρια από τα αραβικά καθεστώτα των κρατών που εξετάζουμε. Για αυτό και άνθρωποι όπως ο Ρασίντ Γκανούσι, πνευματικός ηγέτης της Τυνησιακής *Ενάχντα* (an-Nahda, κόμμα της αντιπολίτευσης), ο οποίος είχε περάσει αρκετά χρόνια στις φυλακές, είχε μεγάλη απήχηση στο τυνησιακό λαό μέσα από τα μηνύματα του εναντίον του καθεστώτος του Ben Ali⁵.

1.2 Σκοπός και ερωτήματα

Ως ένα ευρύ σύνολο ξεχωριστών όμως αλληλοσχετιζόμενων γεγονότων που εκδηλώθηκαν με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικά κράτη, οι εξεγέρσεις της Αραβικής Άνοιξης μοιάζουν να πυροδοτήθηκαν από παρόμοια προβλήματα οικονομικού και κοινωνικό-πολιτικού χαρακτήρα. Η τροπή ωστόσο των εξεγέρσεων διαφέρει από κράτος σε κράτος ανάλογα το ρόλο κάποιων συγκεκριμένων μεταβλητών, όπως οι

³Βλ. ό.π. Berman, S. «Τα στάδια της Αραβικής Άνοιξης: μαθήματα δημοκρατικής μετάβασης από Γαλλία, Ιταλία και Γερμανία», 2013

⁴Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι» στο «Η Αραβική Άνοιξη και οι επιπτώσεις της για την Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή», 9 Φεβρουαρίου, 2012

⁵Βλ. Στο ίδιο

δυνάμεις ασφαλείας και η έθνο-θρησκευτική σύσταση των αραβικών κοινωνιών στα κράτη που θα εξετάσουμε. Η εργασία θα εστιάσει επίσης στον ρόλο των ξένων δυνάμεων στις περιπτώσεις όπου επενέβησαν. Θα επιχειρήσει να αποσαφηνίσει τη σημασία της παρέμβασης τους, εξετάζοντας το κατά πόσο τελικά η εκ των έξω επεμβάσεις συνέβαλαν στην ανατροπή των καθεστώτων. Βεβαίως οι μεταβλητές αυτές δε θα μπορούσαν να εξεταστούν αποκομμένες από την περιγραφή της ευρύτερης κοινωνικό-πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στα αραβικά κράτη, καθώς οι συνθήκες αυτές έπαιξαν βασικό ρόλο για την προετοιμασία του εδάφους όπου πάνω του αναπτύχθηκαν οι εξεγέρσεις.

Παρά τις όποιες ομοιότητες που φαίνονται ότι χαρακτηρίζουν κάποιους από τους παράγοντες που συνέδραμαν για την εκδήλωση των εξεγέρσεων της Αραβικής Άνοιξης, υπάρχουν και κάποιες θεμελιώδεις διαφορές. Σκοπός της παρούσης εργασίας λοιπόν είναι να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώθηκε η Αραβική Άνοιξη στα κράτη της Τυνησίας, της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Συρίας. Η σκιαγράφηση του κοινωνικό-πολιτικού περιβάλλοντος θα γίνει σε συνδυασμό με την περιγραφή των κυρίων γεγονότων των εξεγέρσεων. Αυτό θα διευκολύνει και τον βασικό σκοπό της εργασίας που είναι η συγκριτική μελέτη της Αραβικής Άνοιξης μέσα από τον εντοπισμό των διαφορών. Για να επιτευχθεί αυτό, θα προσεγγίσουμε τις εξεγέρσεις με αναφορά στο ρόλο που διαδραμάτισαν τρεις μεταβλητές: α) οι δυνάμεις ασφαλείας και ο στρατός, β) η έθνο-θρησκευτική σύσταση της κοινωνίας, γ) οι ξένες δυνάμεις. Στο τέλος θα επιχειρήσουμε να κάνουμε μια αποτίμηση των γεγονότων μέσα από το πρίσμα αυτών των τριών μεταβλητών και επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε την Αραβική Άνοιξη μέσα από το πλαίσιο της θεωρίας του Ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΑΡΑΒΙΚΗ ΑΝΟΙΞΗ

2.1 Ο ρόλος του στρατού και ο έθνο-θρησκευτικός παράγοντας στις συρράξεις

Ο στρατός αποτελεί αμφότερα, *μέσο* και *αντικείμενο* μέσα στο πλαίσιο της εθνοτικής σύρραξης. Πρόκειται για θεσμικό μέσο εφόσον η εθνοτική σύσταση του στρατού –αλλά και της αστυνομίας και των σωμάτων ασφαλείας– είναι ίδια της ευρύτερης κοινωνίας όπου ανήκουν και της κυβέρνησης που υπηρετούν. Ωστόσο, αν συμβαίνει το αντίθετο μπορεί κάλλιστα να αποτελέσει εστία για την εκδήλωση ή την ενίσχυση της δυσaráσκειας και την διεκδίκηση της εξουσίας⁶.

Ο στρατός μπορεί να παίξει πολλούς ρόλους στις εμφύλιες συρράξεις. Παρόλο που θεωρείται ότι είναι ένα ολοκληρωμένο θεσμικό όργανο, σε κοινωνίες βαθιά διχασμένες συχνά ο στρατός έχει υπάρξει πηγή έκφρασης της έθνο-θρησκευτικής δυσaráσκειας. Άλλες φορές, ο στρατός χρησιμοποιείται ως μέσο ελέγχου και καταστολής των εξεγέρσεων. Άλλες φορές, αν υπάρχουν στην κοινωνία αποσχιστικές τάσεις, ο στρατός μπορεί να επηρεάσει την μακρά παράταση των συρράξεων. Ακόμη θεωρείται πως σε περίπτωση που ο στρατός πάρει το μέρος κάποιας εξεγερμένης ομάδας, μπορεί να συμβάλλει στην εντατικοποίηση και στην παρατεταμένη εκδήλωση των συρράξεων⁷.

Είτε λοιπόν ως μέσο παρέμβασης, είτε ως παράγοντας συμβολής, ο ρόλος του στρατού είναι κεντρικός. Παρόλο που η έθνο-θρησκευτική σύσταση του στρατού δεν αντανakλά πάντα τη μορφή και το χαρακτήρα του καθεστώτος, εντούτοις μέχρι ένα βαθμό, θεωρείται ότι αντανakλά τις διαιρέσεις που επικρατούν στην ευρύτερη κοινωνία.

⁶Horowitz, D. L. «Ethnic groups in conflict». Berkeley: University of California Press, 1985, σσ. 443

⁷Βλ. στο ίδιο, σσ. 443

Συνεπώς, ο στρατός μπορεί να αντιστρέψει ή να ενισχύσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα μια εξέγερσης⁸.

Σαν έννοια, ο όρος *εθνοτική ομάδα* (ethnic group), προέρχεται από την παράδοση της Αμερικανικής Κοινωνιολογίας και μεταξύ άλλων εισήχθηκε για να αντιμετωπίσει τους μετασχηματισμούς και τις ανακατατάξεις που άρχισαν να λαμβάνουν χώρα από τη δεκαετία του 1970 και μετά, σε παγκόσμιο επίπεδο, στην «περιφέρεια» αλλά και στο δυτικό βιομηχανικό «κέντρο». Οι εθνοτικές ομάδες είναι προϊόν της διχοτόμησης του κοινωνικού πεδίου, μιας διχοτόμησης που «νομιμοποιεί» τη διάκριση μεταξύ του *Εμείς* και του *Άλλοι*. Αυτό ανάγει την ταυτότητα, εθνοτική και θρησκευτική, ως συνέπεια κάποιων συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων, γεγονός που με τη σειρά του διαμορφώνει το ρευστό και μεταβαλλόμενο χαρακτήρα των διάφορων ομάδων, μειονοτικών και πλειονοτικών, όπως και τις σχέσεις μεταξύ τους⁹.

Ο εθνοτικός παράγοντας δε θα πρέπει να ταυτίζεται με το έθνος/κράτος. Μια εθνοτική ομάδα μπορεί να υφίσταται χωρίς να έχει θεμελιώσει κάποιο δικό της κράτος. Αντίθετα, η ύπαρξη του έθνους/κράτους εξαρτάται από το βαθμό σύγκλισης των εθνοτικών ομάδων με το ευρύτερο πολιτειακό πλαίσιο¹⁰. Πολύ συχνά η εθνοτική/θρησκευτική ταυτότητα επηρεάζει πολύ ισχυρά τη συμπεριφορά των ομάδων, συμπεριφορά που αντιμετωπίζεται από κυρώσεις, τις οποίες εκμιαεύει η κυρίαρχη πολιτική ομάδα. Αυτό με τη σειρά του προκαλεί τη έκφραση αυτής της ταυτότητας μέσα από τη χρήση βίας¹¹.

Για τον Daniel Horowitz οι συρράξεις στις οποίες εμπλέκεται ο εθνοτικός παράγοντας είναι άμεσα συνυφασμένες με μια διαδικασία εκμοντερνισμού και ως προς αυτή υπάρχουν τρεις τρόποι για να ερμηνεύσει κάποιος τις εθνοτικές συγκρούσεις: α) ως κατάλοιπο μιας ξεπερασμένης παραδοσιακρατίας, η οποία θα απορροφηθεί εντέλει από

⁸Βλ. στο ίδιο, σσ. 444

⁹Αγγελόπουλος, Γ. «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες: Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους», Περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, Τεύχος 63, 18 – 25, 1997

¹⁰Varshney, A. «Ethnicity and ethnic conflict» in Boix, C. Stokes, S. The Oxford Handbook of Comparative Politics, Oxford University Press, 2009, σσ. 277

¹¹Βλ. ό.π. Horowitz, D. L. «Ethnic groups in conflict», σσ. 7

τον εκμοντερνισμό, β) ως αντίδραση της παράδοσης απέναντι στον εκμοντερνισμό, και γ) ως αναπόσπαστο κομμάτι του ίδιου του εκμοντερνισμού¹²

Μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο για την ερμηνεία των συγκρούσεων, υπογραμμίζεται ότι μερικές φορές ηγετικά κόμματα που είχαν την στήριξη του στρατού, έβρισκαν και πολλούς υποστηρικτές από το χώρο της μορφωμένης ελίτ. Οι συρράξεις για λόγους εθνοτικούς προκαλούσαν τη διαίρεση του στρατού. Επίσης γίνεται λόγος για τον οικονομικό παράγοντα. Κατά πόσο δηλαδή η οικονομική εκμετάλλευση που υφίσταται μια εθνοτική ομάδα μπορεί να αποτελέσει αιτία για εθνοτικές συρράξεις. Ωστόσο πρόκειται για μια διάσταση που δεν έχει μελετηθεί σε βάθος ακόμα¹³. Παρακάτω θα δούμε κατά πόσο αυτά ίσχυαν για τις εξεγέρσεις της Αραβικής Άνοιξης.

2.2 Προσεγγίζοντας θεωρητικά την Αραβική Άνοιξη

Είναι σημαντικό κατά τη διάρκεια αυτής της αναζήτησης να αποφύγουμε να ερμηνεύσουμε τον «αραβικό κόσμο» σαν κάτι το ενιαίο. Παρόλο που υπάρχουν πολλοί στενοί δεσμοί και κοινά χαρακτηριστικά που συνδέουν τα αραβικά κράτη –γεγονός που φάνηκε και από την εκρηκτική διάδοση των ιδεών υπέρ της εξέγερσης που ξεκίνησε από την Τυνησία– το να προσεγγίσουμε την Αραβική Άνοιξη σαν ένα ενιαίο φαινόμενο θα μας εμποδίσει από το να εντοπίσουμε τις διαφορές στις αιτίες αλλά και στο περιεχόμενο των αραβικών εξεγέρσεων¹⁴.

Ο ρόλος του στρατού, οι εσωτερικές πιέσεις και οι εξωτερικές επεμβάσεις τρίτων κρατών συγκαταλέγονται στους βασικότερους παράγοντες που συνθέτουν το ερμηνευτικό σχήμα προσέγγισης της Αραβικής Άνοιξης¹⁵. Είναι γεγονός πως στη Τυνησία και την Αίγυπτο, όπου οι πολιτικές εξεγέρσεις δεν οδήγησαν σε ένοπλες συρράξεις, η εκτόπιση των

¹²Βλ. στο ίδιο, σσ. 97

¹³Βλ. στο ίδιο, σσ.97 και σσ.106

¹⁴Salehyan, Idean. Heger, Lindsay. «Tyranny in the Arab Spring», March, 13, 2012. Διαθέσιμο από: <<http://themonkeycage.org/2012/03/tyranny-in-the-arab-spring/>>, [Πρόσβαση 12/05/2016]

¹⁵Βλ. Στο ίδιο

καθεστώτων έγινε χωρίς την εξωτερική παρέμβαση ξένων δυνάμεων, όπως συνέβη σε Συρία και Λιβύη. Επιπλέον, όχι τόσο τα σώματα ασφαλείας όσο οι δυνάμεις του στρατού, επέλεξαν να μην επέμβουν κατά των εξεγερθέντων, συμβάλλοντας έτσι στην εντατικοποίηση των διαδηλώσεων και εν τέλει στην ανατροπή των καθεστώτων¹⁶.

Η μετάβαση ή μη, σε μια κατάσταση ένοπλης σύρραξης εξαρτήθηκε σε ένα βαθμό από το κατά πόσο τα καθεστάτα κατάφεραν να διατηρήσουν την υποστήριξη του στρατού αλλά και των συμμάχων τους. Παράλληλα έπαιξε ρόλο η μορφή και την αμεσότητα της αντίδρασης τους απέναντι στις εξεγέρσεις¹⁷. Ο Idean Salehyan υπογραμμίζει ότι η εθνοτική ρήξη μεταξύ καθεστώτος και αντιπολίτευσης είναι παράγοντας μείζονος σημασίας ο οποίος έπαιξε ρόλο στο βαθμό που του αναλογεί στα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης και ο οποίος συχνά παραβλέπεται¹⁸.

Η ερμηνεία του βασίζεται στην παρατήρηση πως τα καθεστάτα που δεν χαίρουν ευρεία αποδοχή και αναγνώριση, αλλά αντίθετα, στηρίζουν την εξουσία τους σε μια μικρή έθνο-θρησκευτική ελίτ, είναι πιο «επιρρεπή» στη χρήση βίας απέναντι σε αντιδράσεις και κινήματα που απειλούν την ύπαρξη τους. Παρόλο που αυτή η θεωρία αφορούσε περιπτώσεις όπου οι αντιδράσεις σχετίζονταν με ένοπλες εξεγέρσεις, τα γεγονότα στη Συρία οδήγησαν στο συμπέρασμα πως αυτό μπορεί να συμβεί και σε περιπτώσεις όπου ο χαρακτήρας της πολιτικής διαμάχης σηματοδοτείται από την παρουσία μιας κατακερματισμένης έθνο-θρησκευτικής κοινωνίας¹⁹. Στη Συρία οι εξεγέρσεις πυροδοτήθηκαν από ένα σύνολο περιθωριοποιημένων ομάδων που προέρχονταν από διάφορες θρησκευτικές κοινότητες²⁰. Εκεί, η μειονότητα των Αλαουιτών συσπειρώθηκε γύρω από το καθεστώς του Άσαντ. Το καθεστώς εξουσίας ερμήνευσε μια ενδεχόμενη υποχώρηση απέναντι στις δημοκρατικές απαιτήσεις της αντιπολίτευσης ως την περιθωριοποίηση των μελών της Αλαουίτικης κοινότητας. Αντίθετα, στην Αίγυπτο και

¹⁶Βλ. ό.π. Βλ. ό.π. Dalakoura, K. «The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications», 2012, σσ. 70

¹⁷ICG. «The Syrian regime's slow motion suicide», p. II. Διαθέσιμο από: <<http://www.crisisgroup.org/.../20Suicide.pdf>>, [Πρόσβαση 05/05/2016]

¹⁸Βλ. ό.π. Salehyan, Idean. «Tyranny in the Arab Spring»

¹⁹Βλ. Στο ίδιο

²⁰Rosiny, Stephan. «The Arab Spring: Triggers, dynamics and prospects», German Institute of Global and Area Studies, Number 1, 2012, σσ. 4

στην Τυνησία, η πολιτική διαμάχη μεταξύ καθεστώτων και αντικαθεστωτικών δεν ταυτίστηκε με ζητήματα έθνο-θρησκευτικών διαφορών²¹.

Στην έρευνα που έκανε ο Telhami μετά τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης έδειξε ότι το τελευταίο διάστημα πριν τις εξεγέρσεις οι Αιγύπτιοι απέφευγαν να ταυτιστούν με το καθεστώς του Μουμπάρακ. Για αυτό το λόγο αναφέρει ότι οι αιτίες της πολιτικής εξέγερσης ήταν συνδεδεμένες με αιτήματα όπου κυριαρχούνταν από τις ιδέες της «αξιοπρέπειας και της ελευθερίας»²². Υπό αυτό το πρίσμα, σύμφωνα με την Dalakoura, το για ποιους λόγους η πολιτική εξέγερση στη Λιβύη και τη Συρία οδήγησε σε ένοπλη σύρραξη, ενώ σε Αίγυπτο και Τυνησία δε συνέβη κάτι τέτοιο είχε να κάνει μεταξύ άλλων με δύο βασικούς παράγοντες: α) με το κατά πόσο το κάθε καθεστώς ταυτιζόνταν ή αποστασιοποιούνταν από τους κρατικούς θεσμούς και, β) ποιά ήταν η συμπεριφορά και η αντίδραση αυτών των θεσμών, κυρίως του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας²³.

Οι αιτίες για τη διαφοροποίηση των προεκτάσεων που είχαν οι πολιτικές εξεγέρσεις σχετίζονται με τη ευρύτερη συμπεριφορά και στάση που υιοθέτησαν τα αραβικά καθεστώτα αλλά, πολύ σημαντικό, αντανακλούν και τις βαθύτερες δομές της αραβικής πραγματικότητας στις οποίες έλαβαν χώρα²⁴.

2.3 Τα κίνητρα πίσω από την Αραβική Άνοιξη

Οι μελέτες συγκλίνουν στην άποψη πως, υπό το πρίσμα των κινήτρων που οδήγησαν στην εκδήλωση της Αραβικής Άνοιξης, έλαβε χώρα ο συνδυασμός ενός συνόλου παραγόντων που, λίγο-πολύ, ήταν κοινοί στα αραβικά κράτη. Η υψηλή ανεργία και οι μεγάλες κοινωνικές ανισότητες, το φτωχό βιοτικό επίπεδο όπως και η άνοδος των τιμών

²¹Βλ. ό.π. Salehyan, I. «Tyranny in the Arab Spring»

²²Telhami, S. «Arab public opinion: What do they want?» in Pollack Kenneth, et al, «The Arab Awakening, America and the transformation of the Middle East», Massachusetts :The Brookings Institution, 2011, σσ. 17

²³Βλ. ό.π. Dalakoura, Katerina. «The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications», 2012

²⁴Βλ. στο ίδιο

σε τρόφιμα και σε είδη πρώτης ανάγκης, και φυσικά η παρουσία διεφθαρμένων καθεστώτων που δεν δίσταζαν να παραβιάζουν τα πολιτικά δικαιώματα και να περιορίζουν τις πολιτικές ελευθερίες του αραβικού λαού, ήταν τα βασικά στοιχεία που συνέθεταν το παζλ μιας αραβικής κοινωνίας που υπέμενε αυτές τις συνθήκες για περίπου μισό αιώνα²⁵.

Παρά την σχετική άνοδο του δείκτη οικονομικής ανάπτυξης που παρουσίασαν κράτη όπως η Τυνησία, η Αίγυπτος και η Λιβύη λίγο πριν την Αραβική Άνοιξη, οι μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα σε δημογραφικό επίπεδο έπαιξαν σημαντικό ρόλο για την επιδείνωση των προβλημάτων. Με άλλα λόγια, η οικονομική ανάπτυξη δεν αρκούσε για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα ανεργίας και άνισης κατανομής του πλούτου μεταξύ ενός αραβικού πληθυσμού που ήταν πιο νέος όσο ποτέ άλλοτε. Τα τελευταία χρόνια πριν την εκδήλωση των εξεγέρσεων, τα αραβικά κράτη είδαν να μειώνεται ο δείκτης βρεφικής θνησιμότητας, να αυξάνονται τα ποσοστά γέννησης και το ποσοστό του νεαρού σε ηλικία πληθυσμού. Στα περισσότερα αραβικά κράτη, περίπου τα ¾ του πληθυσμού ήταν κάτω των τριάντα ετών με τους περισσότερους από αυτούς να βιώνουν την ανεργία και την επαγγελματική στασιμότητα. Η αύξηση του νεαρού πληθυσμού, σε συνδυασμό με μια σχετική επέκταση της μόρφωσης μεταξύ αυτών δημιούργησε το κατάλληλο έδαφος για την καλλιέργεια αιτημάτων που σχετίζονταν με καλύτερες επαγγελματικές ευκαιρίες και περισσότερες πολιτικές ελευθερίες και δικαιώματα²⁶.

Όσο αυτοί οι μετασχηματισμοί συνέβαιναν στις αραβικές κοινωνίες, τα καθεστώτα έδειχναν ακαμψία και απροθυμία απέναντι στο νέο περιβάλλον που διαμορφώνονταν. Τα οικονομικά συστήματα ήταν κατευθυνόμενα από το κράτος, ασκώντας την κυριαρχία τους στον ιδιωτικό τομέα, και χαρακτηρίζονταν από μια εσωστρέφεια, αλλά και μια έντονη διεφθαρμένη κινητικότητα. Αυτά τα χαρακτηριστικά, έκαναν τις οικονομίες των αραβικών κρατών να μην μπορούν να απορροφήσουν ομαλά τις αλλαγές που πραγματοποιούνταν στο κοινωνικό και δημογραφικό επίπεδο. Μεταξύ των καθεστώτων και του λαού υπήρχε ένα χάσμα που ολοένα και μεγάλωνε. Υπό αυτό το πρίσμα λοιπόν, η Αραβική Άνοιξη εξέφραζε για τον αραβικό λαό ένα εγχείρημα για την εγκαθίδρυση

²⁵Ozekin, M. K. & Akkas, H. H. «An empirical look to the Arab Spring: Causes and consequences», Turkish Journal of International Relations, Vol. 13, No. 1-2, Spring-Summer, 2014

²⁶Βλ. Στο ίδιο

καθεστώτων υπεύθυνων και για την απόκτηση μια ζωής βασισμένης στην αξιοπρέπεια και την ελευθερία²⁷.

Οι έθνο-θρησκευτικές διαφορές άλλες φορές υποδαυλίστηκαν και άλλες όχι, ανάλογα τον τρόπο με τον οποίο αντέδρασαν τα καθεστάτα απέναντι στις διαμαρτυρίες. Για παράδειγμα, στην Τυνησία, η αντίδραση του Ben Ali ήταν μετριοπαθής, πιθανώς διότι οι εξεγέρσεις δεν ήταν αναμενόμενες οπότε και αιφνιδίασαν την κυβέρνηση. Έτσι η ανατροπή του Τυνησίου προέδρου έλαβε χώρα με ειρηνικό και αναίμακτο τρόπο. Αντίθετα στη Λιβύη, η αντίδραση του Καντάφι ήταν ταχύτατη και άμεση, και βασίστηκε στη λήψη βίαιων μέτρων. Η βιαιότητα και η αγριότητα της καταστολής βάρυνε ακόμη περισσότερο τα αισθήματα οργής των εξεγερθέντων και θεωρείται πως έπαιξε κάποιο ρόλο για την ανάληψη δράσης από ξένες δυνάμεις. Κατά παρόμοιο τρόπο, η βιαιότητα με την οποία αντιμετωπίστηκαν οι διαμαρτυρίες στη Συρία, έκαναν το καθεστώς εξουσίας να απολέσει την όποια νομιμότητα διέθετε στα μάτια των υπηκόων του, πυροδοτώντας και κλιμακώνοντας τις επιθέσεις τους κατά των δυνάμεων ασφαλείας που υποστήριζαν το καθεστώς²⁸.

Μέχρι ένα σημαντικό βαθμό, η έκβαση της Αραβικής Άνοιξης εξαρτήθηκε από το ρόλο και τη στάση που τήρησαν οι δυνάμεις ασφαλείας και ο στρατός όπως επίσης και από τις εξωτερικές επεμβάσεις των τρίτων δυνάμεων. Η ικανότητα των αραβικών καθεστώτων να έχουν υπό τον έλεγχο τους, σημαντικούς θεσμούς όπως ήταν η αστυνομία και ο στρατός, έπαιξε καταλυτική σημασία για την ειρηνική ή βίαιη ανατροπή των Αράβων ηγετών. Σε γενικές γραμμές ο ρόλος των δυνάμεων ασφαλείας και του στρατού μπορεί να συνοψιστεί σε τρεις διαφορετικές κατηγορίες: α) υποστήριξη του καθεστώτος, β) διαίρεση και η συμμετοχή τους στην εμφύλια σύρραξη, γ) τήρηση ουδέτερης στάσης²⁹.

Στην Τυνησία και την Αίγυπτο, όπου η ανατροπή των ηγετών έγινε με σχετικά ειρηνικό τρόπο και χωρίς τις επεμβάσεις εξωτερικών δυνάμεων, ο στρατός προτίμησε να παραμείνει ουδέτερος, διευκολύνοντας έτσι την πολιτική μετάβαση. Πιο συγκεκριμένα, στην Τυνησία, όπου οι διαμαρτυρίες έλαβαν μεγάλη έκταση βάση μιας ισχυρής

²⁷ Dalakoura, K. «The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications», *International Affairs*, 88(1), 2012

²⁸ Βλ. ό.π. Ozekin, M. K. & Akkas, H. H. «An empirical look to the Arab Spring: Causes and consequences»

²⁹ Βλ. Στο ίδιο.

κοινωνικής συναίνεσης, ο στρατός παρέμεινε αμέτοχος ενώ οι δυνάμεις ασφαλείας όπως ήταν η Προεδρική Φρουρά και η αστυνομία, υποστήριξαν το καθεστώς του Ben Ali. Θεωρείται μάλιστα πως η άρνηση του αρχηγού του στρατού, Στρατηγού Rachid Ammar, να ανοίξει πυρ κατά των διαδηλωτών όπως είχε διατάξει ο Ben Ali, έπαιξε καταλυτικό ρόλο για την ανατροπή του τελευταίου. Κατά παρόμοιο, αλλά όχι ακριβώς ίδιο τρόπο, στην Αίγυπτο, όπου οι εξεγέρσεις πέρα από την εύπορη ελίτ, είχαν μεγάλο έρεισμα σε ένα σημαντικό κομμάτι της κοινωνίας, ο στρατός τήρησε μια σχετικά αμφίσημη στάση παραμένοντας θεσμικά στο πλευρό του καθεστώτος ωστόσο εμπράκτως πήρε το μέρος των διαδηλωτών μέσα από την άρνηση του να καταστείλει τις διαμαρτυρίες τους³⁰.

Σε αντίθεση με τις περιπτώσεις της Τυνησίας και της Αιγύπτου, οι εξεγέρσεις στην Λιβύη και στην Συρία αντανakλούσαν τις βαθιές έθνο-θρησκευτικές αλλά και φυλετικές (στην περίπτωση της Λιβύης) διαιρέσεις των κοινωνιών. Πιο συγκεκριμένα, στη Συρία η θρησκευτική πολιτική του κράτους, επέδρασε σημαντικά στην εκδήλωση και στην μορφοποίηση των γεγονότων που καθόρισαν την τύχη του καθεστώτος. Για να κατανοήσουμε αυτή την πλευρά, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε το ρόλο των δυνάμεων ασφαλείας. Στη Συρία, οι δυνάμεις ασφαλείας παρέμειναν πιστές στο καθεστώς Άσαντ. Ένας από τους λόγους ήταν ότι πολλά από τα μέλη και τους αξιωματικούς της προέρχονταν από την κοινότητα των Αλαουιτών όπως και από άλλες μειονοτικές ομάδες της Συρίας. Η θρησκευτική πολιτική που ακολουθούσε ο Άσαντ βασιζόταν σε μια συνειδητή –αλλά και προκλητική για τις υπόλοιπες θρησκευτικές ομάδες– ταύτιση της πορείας του συριακού κράτους με την ζωή των Αλαουιτών. Αυτό διέγειρε το κλίμα αβεβαιότητας και ανασφάλειας ανάμεσα στις θρησκευτικές κοινότητες που δεν ανήκαν στους Αλαουίτες και οι οποίες συχνά έπεφταν θύματα θρησκευτικών διακρίσεων και περιθωριοποίησης, τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο³¹.

³⁰Βλ. ό.π. Ozekin, M. K. & Akkas, H. H. «An empirical look to the Arab Spring: Causes and consequences»

³¹Βλ. στο ίδιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

3.1 Τυνησία

Όταν ξέσπασαν οι διαμαρτυρίες και οι εξεγέρσεις στην Τυνησία, πρόεδρος της χώρας, από το 1987, ήταν ο Ben Ali. Όλο αυτό το διάστημα είχε επιβάλλει στο λαό ένα καθεστώς δικτατορίας, περιορίζοντας κάθε πολιτική ελευθερία, φυλακίζοντας κάθε αντίπαλο του και μοιράζοντας τον οικονομικό έλεγχο της χώρας σε μέλη της οικογένειάς του. Κατά τη διάρκεια της προεδρίας του η Τυνησία θεωρείτο από τα πιο «δυτικοποιημένα» κράτη του αραβικού κόσμου³². Στις 17 Δεκεμβρίου 2011, ένας νεαρός πλανόδιος μικροπωλητής, ο Mohamed Bouazizi, αυτοπυρπολήθηκε ως ένδειξη διαμαρτυρίας για την σύλληψη του και την κατάσχεση του εμπορεύματος του που είχαν προηγηθεί³³. Στις 4 Γενάρη ο νεαρός απέπνευσε εξαιτίας της σοβαρότητας των τραυμάτων του. Το γεγονός πυροδότησε μια σειρά από έντονες και εκτεταμένες ταραχές στο εσωτερικό της Τυνησίας. Δέκα μέρες αργότερα, ο Αιγύπτιος πρόεδρος Ben Ali, κάτω από το βάρος των εξεγέρσεων, αναγκάστηκε να διαφύγει στη Σαουδική Αραβία, και να «παραδώσει» την προεδρία στον Moncef Marzouki, πολιτικό του αντίπαλο και ιδρυτή του κόμματος του Κογκρέσου για τη Δημοκρατία³⁴. Ο αυτοπυρπολισμός του Bouazizi που έλαβε χώρα στην πόλη Sidi Bouzid, στην ευρύτερη περιφέρεια της Τυνησίας, πυροδότησε διαδηλώσεις που τερμάτισαν το καθεστώς του Ben Ali που μέχρι τότε αριθμούσε είκοσι τρία χρόνια ύπαρξης³⁵.

³²Βλ. ό.π. Παρίσης, Ι. «Η Αραβική Άνοιξη στις χώρες του Μάγκρεμπ», σσ. 34

³³Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση» στο «Η Αραβική Άνοιξη και οι επιπτώσεις της για την Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή», 9 Φεβρουαρίου, 2012, σσ. 43

³⁴Βλ. ό.π. Παρίσης, Ι. «Η Αραβική Άνοιξη στις χώρες του Μάγκρεμπ», σσ. 34

³⁵Βλ. ό.π. Dalakoura, Κ. «The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications», σσ. 63

Για κάποιους, θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η αυτοκτονία του Bouazizi αποτέλεσε την αιτία για την εκδήλωση των ταραχών που οδήγησαν στην ανατροπή του Ben Ali. Και αυτό γιατί, «τα αίτια ενός πολιτικού φαινομένου είναι βαθύτερα, έχουν χρονική διάρκεια και ποιοτικές διακυμάνσεις ως προς το σημείο επηρεασμού της ίδιας της αφορμής». Ο θάνατος του νεαρού μικροπωλητή ήταν μια κίνηση συμβολική, η οποία λειτούργησε περισσότερο σαν αφορμή παρά σαν αιτία, καθώς οι αφορμές «έχουν μικρή χρονική διάρκεια» και λειτουργούν περισσότερο σαν μηχανισμοί «υποδαύλισης και εξωτερίκευσης» των αιτιών που προκαλούν τα γεγονότα. Υπό αυτό το πρίσμα λοιπόν και έχοντας υπόψη ότι μετά τις εξεγέρσεις στην Τυνησία έλαβαν χώρα μια σειρά από διαδηλώσεις, διαμαρτυρίες και συγκρούσεις στα αραβικά κράτη, τότε μπορεί να ειπωθεί ότι η αυτοκτονία του Bouazizi αποτέλεσε την αφορμή για την εκδήλωση της Αραβικής Άνοιξης³⁶.

Η άνοδος του Ben Ali το 1987 στην εξουσία είχε συνοδευθεί από τις πολιτικές υποσχέσεις για την προοδευτική αναμόρφωση και τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Πράγματι τα πρώτα χρόνια έγιναν κάποιες ενέργειες προς αυτή την κατεύθυνση, οι οποίες είχαν θετική απήχηση σε μεγάλη μερίδα του Τυνησιακού λαού. Ωστόσο αυτό που κατά τη δεκαετία του 1990 ξεκίνησε σαν διαδικασία εκδημοκρατισμού του αραβικού κράτους κατέληξε στο σχηματισμό ενός δικτατορικού καθεστώτος, το οποίο κατά τη δεκαετία του 2000 έφτασε στο αποκορύφωμα του επιβάλλοντας τον περιορισμό των πολιτικών ελευθεριών και καταπατώντας θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα³⁷.

Σε κοινωνικό-πολιτικό επίπεδο, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ο Ben Ali είχε υποβάλλει το κράτος σε συνθήκες υπανάπτυξης και θεσμικής διαφθοράς, αναγκάζοντας μεγάλο μέρος του τυνησιακού λαού να ζει κάτω από δυσχερείς συνθήκες³⁸. Ένα μεγάλο ποσοστό του λαού ήταν αναγκασμένο να ζει σε συνθήκες φτώχειας. Οι ευκαιρίες για

³⁶ Βλ. ό.π. Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση», σσ. 44

³⁷ Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», San Diego: Reference Point Press, 2014

³⁸ Βλ. ό.π. Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση», σσ. 49

επαγγελματική αποκατάσταση ήταν λιγοστές και οι πιθανότητες για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου σχεδόν ανύπαρκτες³⁹.

Σε θρησκευτικό επίπεδο, η απόφαση του Ben Ali να θέσει εκτός νόμου το Ισλαμιστικό κόμμα an-Nahda, που ήταν η μεγαλύτερη πολιτική οντότητα των Ισλαμιστών στην Τυνησία, και να φυλακίσει τους ηγέτες του, δυσαρέστησε και εξαγρίωσε τους Ισλαμιστές, αρκετοί από τους οποίους προέρχονταν από το ακραίο και συντηρητικό φάσμα, δηλώνοντας έτοιμοι να προχωρήσουν στη χρήση βίας, ακόμη και να θυσιάσουν τον εαυτό τους, με σκοπό την επιστροφή ενός καθεστώτος που θα ηγείτο βάση των παραδοσιακών αρχών που έθετε το Κοράνι. Η έντονη παρουσία ακραίων Ισλαμιστών αποτελούσε ένα μεγάλο φόβο για το κοσμικό καθεστώς του Ben Ali, το οποίο επέβαλλε στην τυνησιακή κοινωνία ένα στενό αίσθημα ελέγχου μέσω της ισχυρής αστυνομικής παρουσίας σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας⁴⁰.

Σταδιακά λοιπόν, κατά τα χρόνια ύπαρξης του καθεστώτος του Ben Ali οι δυνάμεις ασφαλείας, και ειδικά η αστυνομία, είχαν αποκτήσει ευρείες εξουσίες. Χωρίς να είναι υπόλογοι σε κανέναν, αυθαίρετα και ανεξέλεγκτα, είχαν το δικαίωμα να διαπομπεύουν, να συλλαμβάνουν ακόμη και να υποβάλλουν σε βασανιστήρια ανθρώπους που θεωρούσαν «ύποπτους» ως απειλή για το καθεστώς⁴¹.

Στην προσπάθεια του να αποδυναμώσει την ακραία πλευρά του Ισλάμ, ο Ben Ali διέταξε την αστυνομία να συλλαμβάνει πολλούς συντηρητικούς Μουσουλμάνους με επιρροή και απήχηση στον λαό της Τυνησίας. Περιπτώσεις όπως του Abdel Karim Harouni, ο οποίος ουσιαστικά απήχθει στο δρόμο από τις δυνάμεις ασφαλείας και φυλακίστηκε για δεκαέξι χρόνια, προκαλούσαν βαθιές θρησκευτικές ρήξεις στον κοινωνικό ιστό της Τυνησίας, απειλώντας τη συνοχή της και δημιουργώντας το κατάλληλο έδαφος για την εκδήλωση αντιδράσεων⁴².

Όσον αφορά τις θρησκευτικές διαφορές, αυτές εντοπίζονται πάνω σε ένα πεδίο όπου ο Ben Ali είχε απέναντι του τους Σαλαφιστές. Οι Σαλαφιστές αποτελούν βασική πτυχή,

³⁹Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 30

⁴⁰Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 28-29

⁴¹Βλ. στο ίδιο, σσ. 33

⁴²Βλ. στο ίδιο

από τις διάφορες που υπάρχουν στον αραβικό κόσμο, του πολιτικού Ισλάμ που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στα αραβικά κράτη μέσα από το ζηλωτικό και θεοκρατικό χαρακτήρα της⁴³. Στην Τυνησία οι Σαλαφιστές ήταν αντίθετοι στο κοσμικό κράτος που είχε επιβάλλει ο Ben Ali. Επιθυμούσαν την ανατροπή του, φιλοδοξώντας στην δημιουργία και επικράτηση μιας θεοκρατικής Τυνησίας. Σε γενικές γραμμές ωστόσο η Τυνησία αποτελεί ένα κράτος που για καιρό διέθετε ένα υψηλό βαθμό έθνο-θησκευτικής και κοινωνικής ομοιογένειας. Σε αντίθεση με πολλά αραβικά κράτη, η λαός της Τυνησίας ταύτισε τον εαυτό του με το κράτος⁴⁴. Η μικρή παρουσία φυλών είναι περιορισμένη στις νότιο-δυτικές περιοχές της χώρας⁴⁵.

Με τις διαμαρτυρίες να βρίσκονται στην αποκορύφωση τους και βλέποντας την αποκλιμάκωση τους ως κάτι δύσκολο, ο Τυνησίος πρόεδρος στράφηκε στις δυνάμεις ασφαλείας και στο στρατό, ζητώντας να διασπάσουν τους διαδηλωτές και να συλλάβουν τους πρωτεργάτες της. Στις αρχές του Ιανουαρίου του 2011, διάφοροι άνθρωποι που προέρχονταν από το αντικαθεστωτικό μέτωπο, οι οποίοι είχαν απήχηση στο κίνημα, συνελήφθησαν. Κάποιοι πιθανολογούσαν μάλιστα πως περίπου 150 διαδηλωτές σκοτώθηκαν από την αστυνομία και το στρατό⁴⁶.

Παρά τις παροτρύνσεις του προέδρου στα κανάλια της δημόσιας τηλεόρασης για ψυχραιμία, οι διαμαρτυρίες εντατικοποιήθηκαν με αποκορύφωμα τη συγκέντρωση δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων στην λεωφόρο Bourguiba της Τύνιδας, που απαιτούσαν την ανατροπή του Ben Ali. Εκείνη η στιγμή θεωρείται πως ήταν καταλυτική καθώς σηματοδότησε την έκβαση των εξεγέρσεων στην Τυνησία. Το γεγονός που συνέβαλε σε αυτό ήταν η άρνηση του Γενικού Αρχηγού του Στρατού, Rachid Ammar, στην απαίτηση του προέδρου να καταστείλει τη διαδήλωση. Χωρίς την υποστήριξη του στρατού, ο Τυνησίος πρόεδρος ήταν εξαιρετικά δύσκολο έως και αδύνατο να έχει τον έλεγχο των πραγμάτων⁴⁷. Κάτω από το βάρος των περιστάσεων, στις 14 Ιανουαρίου του 2011,

⁴³Βλ. ό.π. Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση», σσ. 60

⁴⁴ Darwisheh, H. «Trajectories and outcomes of the ‘Arab Spring’: Comparing Tunisia, Egypt, Libya and Syria», Institute of Developing Economies, No. 456, 2014.

⁴⁵ Ρούσσο, Σ. «Αραβικές εξεγέρσεις: τέλος ‘πρώτου γύρου’». Διαθέσιμο από: <<http://www.chronosmag.eu/index.php/s-sss-xgs-l-p-g.html>> [Πρόσβαση 20/12/ 2016].

⁴⁶Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 36

⁴⁷Βλ. στο ίδιο, σσ. 36-37

επιβιάστηκε σε αεροπλάνο και διέφυγε στη Σαουδική Αραβία, όπου και βρήκε καταφύγιο⁴⁸. Η ανατροπή του Ben Ali ήταν η πρώτη από μια σειρά ανατροπών που έμελλαν να συνθέσουν αυτό που έγινε ως γνωστό με την ονομασία *Αραβική Άνοιξη*⁴⁹.

Σχετικά με τις αιτίες για τις οποίες ο στρατός αποφάσισε να αψηφήσει την απόφαση του προέδρου για την χρήση πυρός κατά των διαδηλωτών, μπορεί κάποιος μόνο να πιθανολογήσει. Ένας από τους λόγους που προτείνονται βάση του οποίου ο στρατός τήρησε ουδέτερη στάση, ήταν πως ο Ammar ενδεχομένως να μην έτρεφε μεγάλη βεβαιότητα πως οι δυνάμεις του θα μπορούσαν όντως να καταστείλουν τις εξεγέρσεις σε περίπτωση που αυτές εξελίσσονταν σε ένοπλες συγκρούσεις στους δρόμους της Τυνησίας. Μια από τις βασικές μέριμνες του Ben Ali κατά τα χρόνια εξουσίας του, γνωρίζοντας τη συμβολή του στρατού στην εκδήλωση πραξικοπημάτων στον αραβικό κόσμο, ήταν να διατηρήσει τις δυνάμεις του στρατού στην Τυνησία σχετικά μικρές σε όγκο και δύναμη. Μια άλλη αιτία που προτείνεται είναι ότι ενδεχομένως ο Γενικός Αρχηγός του Στρατού όντως να διακατέχονταν από φιλολαϊκά αισθήματα και για αυτό να τοποθέτησε ως προτεραιότητα τη χώρα του αντί για τον πρόεδρο. Αναφορές του Γάλλου πρέσβη στην Τυνησία εκείνη την εποχή, Jacques Lanxade, υπογραμμίζουν ότι σε αντίθεση με την αστυνομία που ήταν διατεθειμένη, ο στρατός αρνήθηκε να ανοίξει πυρ κατά των διαδηλωτών δια στόματος Ammar, συμβάλλοντας έτσι καταλυτικά στο διωγμό του⁵⁰.

Οι δυνάμεις της Δύσης επέλεξαν να παραμείνουν ουδέτερες απέναντι στις εξεγέρσεις της Τυνησίας. Τα ευρωπαϊκά κράτη περιορίστηκαν στο να υπογραμμίσουν με δηλώσεις των κυβερνητικών αξιωματούχων τους την κρισιμότητα της κατάστασης, εκφράζοντας την υποστήριξη τους στο λαό της Τυνησίας⁵¹. Η στάση των ΗΠΑ ήταν παρόμοια με την υπουργό εξωτερικών Hillary Clinton να δηλώνει τον Ιανουάριο του 2011 ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες «δεν παίρνουν το μέρος κανενός». Για τον Hamid η ουδέτερη στάση οφείλεται εν μέρει στο ότι ο Ben Ali θεωρούνταν σύμμαχος των ΗΠΑ, έχοντας λάβει

⁴⁸Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

⁴⁹Βλ. ό.π. Marcovitz, Η. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 38

⁵⁰Βλ. ό.π. Marcovitz, Η. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 36

⁵¹ BBC, “In quotes: Reaction to Tunisian crisis” January 15, 2012. Διαθέσιμο από: <<http://www.bbc.com/news/world-africa-12197681>> [Πρόσβαση 06/01/2017]

από το 1987 αρκετά εκατομμύρια δολάρια από αυτές ως βοήθεια για τον αγώνα κατά τη τρομοκρατία⁵². Σύμφωνα με τον ίδιο για τις ΗΠΑ δεν διακυβευόνταν πολλά ώστε να επιλέξουν μια άμεση επέμβαση. Η ανατροπή του τунησιακού καθεστώτος δεν αποτελούσε δυνητική απειλή για τη αμερικανικά συμφέροντα⁵³

3.2 Αίγυπτος

Η Αίγυπτος αποτελεί το μεγαλύτερο αραβικό κράτος και την εποχή των διαδηλώσεων της Αραβικής Άνοιξης αποτελούσε και ένα από τα φτωχότερα. Με την ανεργία να ταλανίζει τις τάξεις των νέων, τον κατασκευαστικό τομέα και τις υποδομές των μεγάλων πόλεων να βρίσκονται σε κακή κατάσταση και, από την άλλη, τον Αιγύπτιο πρόεδρο Hosni Mubarak και τους συνεργάτες του να ζούνε μέσα στον πλούτο, οι συνθήκες ήταν ιδανικές και για την εκδήλωση εξεγέρσεων⁵⁴.

Στην Αίγυπτο, όπως και στην Τυνησία, οι εξεγέρσεις εκδηλώθηκαν και μορφοποιήθηκαν αρκετά γρήγορα, παρά την δύναμη και τον έλεγχο που ασκούσε το πολιτικό καθεστώς⁵⁵. Από τα πρώτα κιόλας στάδια οι διαδηλώσεις ήταν αιματηρές με θύματα να υπάρχουν σε αμφοτέρωτα τα «στρατόπεδα». Σαφώς σε αυτό συνέβαλε το γεγονός πως οι δυνάμεις ασφαλείας ήταν ταγμένες στο πλευρό του Αιγύπτιου προέδρου⁵⁶.

Περίπου έξι εκατομμύρια Αιγύπτιοι διαδήλωναν στους δρόμους της Αιγύπτου στις 25 Ιανουαρίου. Η σύσταση των διαδηλωτών ήταν σε μεγάλο βαθμό νέος πληθυσμός, με μόρφωση οι οποίοι ανήκαν στο φιλελεύθερο και αριστερό πολιτικό φάσμα. Το

⁵² Hamid, S. «Tunisia: birthplace of the revolution» in Kenneth Pollack et al, «The Arab awakening. America and the transformation of the Middle East», Massachusetts: Brookings Institution, 2011

⁵³ Hamid, S. «Islamism, the Arab Spring and the failure of America's do-nothing policy in the Middle East» October 9, 2015. Διαθέσιμο από: <<http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/10/middle-east-egypt-us-policy/409537/>> [Πρόσβαση 05/01/2017]

⁵⁴ Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 39

⁵⁵ Korotayev, A. Zinkina, J. «Egyptian revolution: a demographic structural analysis», Entelequia, Revista Interdisciplinar, 13, 2011

⁵⁶ Βλαχοπούλου, Σ. «Αραβική Άνοιξη & ζητήματα ασφαλείας», Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Ιούνιος, 2014

χαρακτηριστικό που είχαν οι διαμαρτυρίες της Αιγύπτου σύμφωνα με τον Hamid είναι πως δεν εκπροσωπούσαν από προσωπικότητες ηγετικού χαρακτήρα. Ή τουλάχιστον υπήρχε ένα μεγάλο χάσμα μεταξύ αυτών που ισχυρίζονταν πως εκπροσωπούσαν τους διαδηλωτές (όπως το φιλελεύθερο κόμμα *Wafd* και η Μουσουλμανική Αδελφότητα) και τους διαδηλωτές αυτούς καθ' αυτούς, οι οποίοι δήλωναν αμετακίνητοι σε οποιαδήποτε διαπραγμάτευση με το καθεστώς Μουμπάρακ⁵⁷.

Η σκαιότητα με την οποία αντιμετώπιζε ο αιγύπτιος πρόεδρος τις διαμαρτυρίες έγινε ακόμη πιο ακραία όταν στις 2 Φλεβάρη, υποστηρικτές του Μουμπάρακ και άνθρωποι των δυνάμεων ασφαλείας ντυμένοι με πολιτικά ρούχα, επιτέθηκαν με μαχαίρια και άλλα αντικείμενα σε ανθρώπους που συμμετείχαν σε αντικαθεστωτική διαδήλωση⁵⁸. Σε καμία όμως περίπτωση οι διαμαρτυρίες δεν έλαβαν τη δραματική διάσταση των συρράξεων στη Λιβύη και τη Συρία. Για δεκαοκτώ ημέρες, οι ειρηνικές διαμαρτυρίες πραγματοποιούνταν με ζήλο παντού στην Αίγυπτο⁵⁹.

Ο στρατός παρόλο που για δεκαετίες έπαιξε σημαντικό ρόλο για τη διατήρηση του καθεστώτος Μουμπάρακ, δεν ήταν διατεθειμένος να ανοίξει πυρ κατά των διαδηλωτών, σε αντίθεση με τις δυνάμεις ασφαλείας, ώστε να προστατεύσει έναν πρόεδρο που είχε χάσει πλέον κάθε νομιμότητα. Αντίθετα, εξανάγκασε τον Μουμπάρακ να παραιτηθεί μετά από περισσότερες από τρεις δεκαετίες στην εξουσία⁶⁰. Στις 11 Φλεβάρη 2011, τη θέση του Μουμπάρακ ανέλαβε προσωρινά ο αντιπρόεδρος Ομάρ Σουλεϊμάν και η εξουσία περιήλθε στο Ανώτατο Συμβούλιο των Ενόπλων Δυνάμεων⁶¹.

Η στάση που τήρησε ο στρατός θεωρείται καθοριστική για την έκβαση των γεγονότων. Οι Ένοπλες Δυνάμεις της Αιγύπτου δεν είχαν καμία σχέση με τις Δυνάμεις Ασφαλείας και την Αστυνομία του καθεστώτος Μουμπάρακ. Μάλιστα, θεωρούσαν τον «εαυτό» τους ως κάτι ξεχωριστό από το καθεστώς αυτό μέσα στα πλαίσια του κράτους. Σε μεγάλο βαθμό επικρατούσε μια αίσθηση ενός «εθνικού καθήκοντος» απέναντι στον λαό της

⁵⁷ Hamid, S. «Egypt: The Prize» in Pollack et al, «The Arab Awakening: America and the transformation of the Middle East», Washington DC: Brookings Institution Press, 2011, σσ.103

⁵⁸Βλ. Στο ίδιο

⁵⁹Sharp, J. M. «Egypt in transition», Congressional Research Service, May 4, 2011

⁶⁰Βλ. ο.π. Hamid, S. «Egypt: The Prize», σσ. 104

⁶¹Βλ. ό.π. Βλαχοπούλου, Σ. «Αραβική Άνοιξη & ζητήματα ασφαλείας»

Αιγύπτου. Η διαφθορά και οι βιαιότητες των Δυνάμεων Ασφαλείας και της Αστυνομίας ενίσχυαν περαιτέρω τόσο το αίσθημα απόσχισης από το κράτος όσο και το αίσθημα συμπάθειας απέναντι στον αιγυπτιακό λαό. Ωστόσο υπήρχαν και ρήξεις στις Ένοπλες Δυνάμεις της Αιγύπτου οι οποίες είχαν να κάνουν με την Προεδρική Φρουρά και την Στρατιωτική Αεροπορία, που έμειναν πιστές στο καθεστώς Μουμπάρακ⁶²

Σύμφωνα με κάποιους, μια βασική τομή που χαρακτήριζε την κοινωνία της Αιγύπτου ήταν η ρήξη μεταξύ της αστικής τάξης, που υποστήριζε το καθεστώς Μουμπάρακ για να προστατευτούν τα συμφέροντα τους, και τους Αιγύπτιους υπηκόους που έπαιρναν μέρος στις διαμαρτυρίες. Στην Αίγυπτο ήταν έντονη η ανάπτυξη κομμάτων που προέρχονταν από τον θρησκευτικό χώρο. Η ανατροπή του πολιτικού καθεστώτος αποτέλεσε έναν παράγοντα αποσταθεροποίησης των προνομίων και των εξουσιών που απολάμβαναν σε θεσμικό επίπεδο, δημιουργώντας ένα περιβάλλον αβεβαιότητας, το οποίο ευνοούσε τις συγκρούσεις και τις εσωτερικές αναταράξεις⁶³.

Το καθεστώς του Μουμπάρακ βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στην επιβολή και λειτουργία ενός αστυνομοκρατούμενου κράτους, το οποίο είχε δημιουργηθεί μέσα στα πλαίσια ενός νόμου που υιοθέτησε το Αιγυπτιακό Σύνταγμα μετά και την δολοφονία του προέδρου Anwarel-Sadat, το 1981. Για την αποφυγή παρόμοιων περιστατικών, ο Μουμπάρακ, έδωσε στην αστυνομία εκτεταμένες εξουσίες, επιτρέποντας τους να συλλαμβάνουν ανθρώπους επ' αορίστου και να τους υποβάλλουν ακόμη και σε βασανιστήρια εάν έκριναν ότι κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο⁶⁴.

Χαρακτηριστικό της βιαιότητας με την οποία δρούσε η αστυνομία αποτέλεσε ένα συμβάν που έλαβε χώρα έξι μήνες πριν από τον αυτοπυρπολισμό του Bouazizi στην Αίγυπτο. Τον Ιούλιο του 2010, αστυνομικοί έσυραν με τη βία τον Khaled Said, έναν νεαρό Αιγύπτιο ακτιβιστή, έξω από το ίντερνετ καφέ και τον ξυλοκόπησαν μέχρι θανάτου. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αντίδραση του κόσμου η οποία πραγματώθηκε

⁶² Amar, P. «Why Mubarak is out» in Haddad, B. Bsheer, R. & Rish, Z.A. (ed.), «The dawn of Arab uprisings», London: Pluto Press, 2012

⁶³ Ogbonnaya, U. M. «Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A comparative analysis of causes and determinants», Turkish Journal of International Relations, Vol.12, No.3, Fall, 2013

⁶⁴ Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 39

με μια σειρά από ειρηνικές διαμαρτυρίες χιλιάδων Αιγυπτίων στους δρόμους της Αλεξάνδρειας που απαιτούσαν την παραίτηση του προέδρου Μουμπάρακ⁶⁵.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι ο πληθυσμός της Αιγύπτου ήταν περισσότερο ομοιογενής, τουλάχιστον σε σχέση με τα υπόλοιπα Αραβικά κράτη, (εκτός ίσως της Τυνησίας), όπου εκδηλώθηκε η Αραβική Άνοιξη⁶⁶. Η ομοιογένεια αυτή αφορούσε τόσο το έθνο-θρησκευτικό επίπεδο όσο και το κοινωνικό. Όπως και στην Τυνησία, έτσι και στην Αίγυπτο, ο λαός ήταν συνδεδεμένος με το κράτος. Ακόμη μια ιδιαιτερότητα ήταν ότι υπήρχε ένας βαθμός διαφοροποίησης μεταξύ του κράτους και των θεσμών του, γεγονός το οποίο στην περίπτωση του αιγυπτιακού στρατού, οδήγησε την σχετικά γρήγορη ανατροπή του καθεστώτος Μουμπάρακ⁶⁷.

Στην περίπτωση της Αραβικής Άνοιξης στην Αίγυπτο οι διαδηλώσεις προωθήθηκαν προς την κοινή γνώμη ως ένα κίνημα μη βίαιων εξεγέρσεων που σηματοδοτήθηκαν από την παρουσία νέων ανθρώπων, μορφωμένων, που προέρχονταν από την μεσαία τάξη της αιγυπτιακής κοινωνίας. Σύμφωνα με την άποψη του Mahdi επρόκειτο για μια κατασκευή των δυτικών μέσων ενημέρωσης, η οποία αποσκοπούσε στην ταύτιση ή τουλάχιστον την μετατροπή της Αραβικής Άνοιξης ως ένα γεγονός εκδημοκρατισμού της Αιγύπτου από ένα σύνολο ανθρώπων οι οποίοι έχουν τις ίδιες αξίες με τη Δύση⁶⁸.

Ανάμεσα στους διαδηλωτές κατά του καθεστώτος Μουμπάρακ υπήρχε ένα σημαντικό ποσοστό από Κόπτες Χριστιανούς, οι οποίοι ήταν αντίθετοι με την πολιτική του Μουμπάρακ⁶⁹. Υπό αυτό το πρίσμα λοιπόν, οι θρησκευτικές διαφορές έπαιξαν το ρόλο τους καθώς στις διαμάχες που διαμορφώθηκαν σε αυτό το πλαίσιο, συμμετείχαν Κόπτες Χριστιανοί που διαμαρτύρονταν ενάντια στην καταπίεση που υφίσταντο από τους μουσουλμάνους⁷⁰. Για αυτό το λόγο και όταν ανετράπη ο Αιγύπτιος πρόεδρος, πολλοί

⁶⁵Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 41

⁶⁶Khalidi, R. «Preliminary Historical Observations on the Arab Revolutions of 2011» in Haddad, B. Bsheer, R. Abu-Rish, Z. (ed.), «The dawn of Arab uprisings: End of an old order?», London: Pluto Press, 2012

⁶⁷ Βλ. ό.π. Darwisheh, «Trajectories and outcomes of the Arab Spring: Comparing Tunisia, Egypt, Libya and Syria»

⁶⁸Mahdi, R. «Orientalizing the Egyptian Uprising», April 12, 2011. Διαθέσιμο από:

[<https://indypendent.org/2011/04/12/orientalizing-egyptian-uprising>](https://indypendent.org/2011/04/12/orientalizing-egyptian-uprising/) [Πρόσβαση 15/10/2016]

⁶⁹Βλ. στο ίδιο, σσ. 2

⁷⁰Βλ. ό.π. Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση», σσ. 50

από τους Κόπτες Χριστιανούς απαίτησαν την αλλαγή του Άρθρου 2 του Συντάγματος, βάση του οποίου ο Μουμπάρακ όριζε ως επίσημη θρησκεία του κράτους το Ισλάμ, και τις αρχές της Σαρίας ως την βασική πηγή της αιγυπτιακής νομοθεσίας⁷¹.

Όπως μπορεί να παρατηρήσει κάποιος, οι ΗΠΑ και η Ευρώπη δεν διαδραμάτισαν κάποιον ρόλο στην εκδήλωση των εξεγέρσεων που οδήγησαν στην ανατροπή του Μουμπάρακ, παρά τους δεσμούς που είχαν μαζί του και την υποστήριξη που παρείχαν κατά καιρούς στο καθεστώς. Η αρνητική εικόνα των ΗΠΑ στον αιγυπτιακό λαό, ενδεχομένως να συνέβαλε στην απόφαση τους να μην επέμβουν έμπρακτα στις εξεγέρσεις. Από την ημέρα που αυτές ξεκίνησαν η αντίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν απλώς κάποιες δηλώσεις οι οποίες εξέφραζαν μια αβεβαιότητα, καθώς μέσα σε ένα διάστημα τριών εβδομάδων κινήθηκαν μέσα σε ένα ετερόκλητο φάσμα που εκτεινόταν από το αίτημα για πολιτική αλλαγή στην Αίγυπτο και τη διεξαγωγή διαλόγου μεταξύ καθεστώτος και διαδηλωτών μέχρι και την έκφραση υποστήριξης στο «θρίαμβο» του κινήματος κατά του Μουμπάρακ⁷²

Τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης στην Αίγυπτο έδειξαν πως οι καταλυτικοί παράγοντες που έπαιξαν το ρόλο τους, δηλαδή ο Στρατός, η Μουσουλμανική Αδελφότητα και οι Σαλαφιστές, στην ουσία εξέφραζαν μια βαθύτερη διαμάχη μεταξύ του κοσμικού και θρησκευτικού παράγοντα για τη διαμόρφωση του αραβικού κόσμου⁷³.

3.2.1 Ο ρόλος και η ταυτότητα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας

Με τον όρο πολιτικό Ισλάμ, εννοούμε την είσοδο του Ισλάμ στη σύγχρονη πολιτική αρένα με την μορφή κομμάτων. Το πολιτικό Ισλάμ γίνεται αντιληπτό ως πολιτικό σύστημα το οποίο εκφράζεται μέσω πολιτικών κομμάτων. Μπορεί να εκδηλώνεται ως

⁷¹Βλ. ό.π. Sharp, J. M. «Egypt in transition», σσ. 2

⁷² ICG, «Popular protest in North Africa and the Middle East: Egypt Victorious?»

⁷³Βλ. στο ίδιο

μετριοπαθές ή ριζοσπαστικό όπως οι Σαλαφιστές και οι Ταλιμπάν, ανάλογα με το βαθμό αποδοχής των δημοκρατικών θεσμών⁷⁴.

Οι απόψεις γύρω από το χαρακτήρα και το ρόλο που μπορεί να διαδραμάτισε η Μουσουλμανική Αδελφότητα παρουσιάζονται με διαφορούμενη σημασία. Η Μουσουλμανική Αδελφότητα αποτελεί ένα σουνιτικό κίνημα που δημιουργήθηκε στην Αίγυπτο το 1928 και το οποίο επιδιώκει την εφαρμογή του Ισλαμικού Νόμου. Για κάποιους θεωρείται ότι η οργάνωση αντιτίθεται στις ιδέες και τις αξίες της Δύσης και προτάσσει τον θρησκευτικό κώδικα του Ισλάμ ως απάντηση απέναντι σε αυτές αλλά και στις δυτικές πολιτικές ιδεολογίες⁷⁵. Κάποιοι άλλοι ωστόσο υποστηρίζουν ότι ως μια οργάνωση που διακατέχεται από ρεαλισμό, η Μουσουλμανική Αδελφότητα βασίζεται στη δυτική βοήθεια⁷⁶.

Στόχος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας ήταν ανέκαθεν η δημιουργία ενός Ισλαμικού Κράτους, το οποίο θα καθοδηγούσε υπό τις αρχές του Ισλαμικού Νόμου και τις επιταγές του Αλλάχ, όλους τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Η Μουσουλμανική Αδελφότητα κυριαρχείται από μια ιδεολογία συντηρητική, η οποία έχει θρησκευτικό χαρακτήρα⁷⁷. Ωστόσο όπως υπογραμμίζεται, στο παρελθόν «απέρριψε τη θεοκρατία, αποδέχθηκε τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους και αποδέχθηκε πλήρως τη δημοκρατία και το διαχωρισμό των εξουσιών»⁷⁸. Όσον αφορά τις οικονομικές τους πεποιθήσεις, η Μουσουλμανική Αδελφότητα παρόλο που κάνει λόγο για τον εξισλαμισμό της οικονομίας, κατά βάθος ρέπει προς τον νεοφιλευθερισμό, και αποδέχεται τον καπιταλισμό ως το επικρατέστερο οικονομικό σύστημα⁷⁹. Απώτερος στόχος των

⁷⁴Βλ. ό.π. Κυριακίδης, «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι», σσ. 23

⁷⁵Βλ. ό.π. Βλαχοπούλου, Σ. «Αραβική Άνοιξη & ζητήματα ασφαλείας»

⁷⁶Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

⁷⁷Βλ. ό.π. Βλαχοπούλου, Σ. «Αραβική Άνοιξη & ζητήματα ασφαλείας»

⁷⁸Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

⁷⁹Βλ. ό.π. Βλαχοπούλου, Σ. «Αραβική Άνοιξη & ζητήματα ασφαλείας», Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

Αδελφών Μουσουλμάνων είναι η άσκηση επιρροής και η αύξηση της δύναμης του στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας⁸⁰.

3.3 Λιβύη

Ο Muammar Gaddafi (Μουαμάρ Καντάφι) ανέλαβε την εξουσία της Λιβύης το 1969. Φυλάκισε όλους τους πολιτικούς του αντιπάλους, έπαυσε τη λειτουργία αντικαθεστωτικών εφημερίδων, τοποθέτησε σε θέσεις-κλειδιά στο στρατό ανθρώπους του κλειστού περιβάλλοντος του και έδωσε τον Αμερικάνικο στρατό από την βάση που είχε στην ακτή της Μεσογείου. Μέχρι τη δεκαετία του 2000 στο διεθνές περιβάλλον είχε αρχίσει να διαμορφώνεται η φήμη για ενδεχόμενη σχέση του Καντάφι με τρομοκρατικές ενέργειες, όπως η ανατίναξη της πτήσης 103 της Pan America το 1988. Αυτό που ήταν εμφανές ωστόσο ήταν η βιαιότητα που εκδήλωνε απέναντι στους πολιτικούς του αντιπάλους, όπως η εκτέλεση εκατοντάδων από αυτούς το 1996 που ήταν φυλακισμένοι στις φυλακές στο Abu Salim στην πόλη της Τρίπολης. Οι οικογένειες των θυμάτων θέλησαν να αποδοθεί δικαιοσύνη για το θάνατο των συγγενών τους. Κάτι τέτοιο ωστόσο ήταν εξαιρετικά δύσκολο όσο υπήρχε η δικτατορία του Καντάφι. Όταν οι οικογένειες στράφηκαν για βοήθεια στο δικηγόρο και ακτιβιστή για τα ανθρώπινα δικαιώματα, Fathi Terbil, δεν μπορούσαν να φανταστούν ο αγώνας τους που θα διαρκούσε χρόνια, θα έπαιρνε τη μορφή μαζικής διαδήλωσης το 2010 κατά του καθεστώτος⁸¹.

Οι μαζικές διαδηλώσεις κατά του καθεστώτος του Muammar Gaddafi που κυβερνούσε τη Λιβύη από το 1969, ξεκίνησαν στα τέλη του Ιανουαρίου, 2011. Όπως οι διαμαρτυρίες που έλαβαν χώρα στην Τυνησία και στην Αίγυπτο, έτσι και αυτές στην Λιβύη ξεκίνησαν με ειρηνικό τρόπο. Ωστόσο κλιμακώθηκαν γρήγορα σε βίαιες και ένοπλες συρράξεις μεταξύ αντικαθεστωτικών και των δυνάμεων ασφαλείας και του στρατού που υποστήριζαν τον Λίβυο πρόεδρο⁸². Υπό το φως των εξεγέρσεων που συνέβαιναν στα υπόλοιπα αραβικά κράτη, ο Καντάφι καταδίκασε δημόσια τα κινήματα διαμαρτυρίας που

⁸⁰Βλ. ό.π. Βλαχοπούλου, Σ. «Αραβική Άνοιξη & ζητήματα ασφαλείας»

⁸¹Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 8

⁸²Βλ. στο ίδιο, σσ. 11

είχαν οδηγήσει στην ανατροπή του Ben Ali στην Τυνησία και του Μουμπάρακ στην Αίγυπτο⁸³.

Κέντρο των εξελίξεων ήταν η πόλη Benghazi. Στην μαζική διαδήλωση που έγινε εκεί εξαιτίας της σύλληψης του δικηγόρου Terbil, αυτό που ξεκίνησε ως αντίδραση της αστυνομίας με τη χρήση πλαστικών σφαιρών κατέληξε σε πυροβολισμούς κατά των διαδηλωτών, σκοτώνοντας και τραυματίζοντας πολλούς από αυτούς. Το σκηνικό επαναλήφθηκε και σε άλλες πόλεις της Λιβύης. Ωστόσο αντί να αποθαρρύνει τους διαδηλωτές, αντίθετα, τους εξαγρίωνε και τους έκανε να επιμένουν στον αγώνα κατά του καθεστώτος ακόμη περισσότερο⁸⁴.

Τις διαμαρτυρίες πυροδότησε ακόμη περισσότερη η σύλληψη του γνωστού συγγραφέα και ακτιβιστή για τις πολιτικές ελευθερίες, Τζαμάλ αλ-Χατζί. Εν τω μεταξύ οι εξεγερθέντες βρήκαν την πολιτική εκπροσώπηση τους στο Εθνικό Μεταβατικό Συμβούλιο που ιδρύθηκε στα τέλη Φλεβάρη, 2011. Ο Gaddafi χρησιμοποίησε τα ΜΜΕ για να προβάλλει μια εικόνα φιλικά προσκείμενη προς αυτόν και να περάσει μηνύματα κατά των ΗΠΑ και των δυτικών συμμάχων τους. Οι διαδηλώσεις άρχισαν να εξαπλώνονται ραγδαία σε διάφορες πόλεις της Λιβύης και η στάση του προέδρου απέναντι τους να γίνεται πιο βίαιη. Η κατάσταση άρχισε να επιδεινώνεται κι άλλο όταν διαδηλωτές έπεφταν νεκροί από πυρά αγνώστων. Όσο οι εξεγέρσεις επέμεναν τόσο ο Gaddafi σκλήραινε τη στάση του, δηλώνοντας στα ΜΜΕ ότι δεν είναι διατεθειμένος να παραδώσει την εξουσία και απειλώντας τα κράτη της Δύσης σε περίπτωση που επέμβουν⁸⁵.

Οι πρώτες διαμαρτυρίες στην Benghazi ξεκίνησαν στις 13 Ιανουαρίου. Ο πληθυσμός της πόλης προβληματιζόταν ανέκαθεν τον Καντάφι, ο οποίος τους θεωρούσε ως θύλακα αντικαθεστωτικών ιδεολογιών. Παρά την οικονομική ευημερία της Λιβύης χάρη στα κοιτάσματα πετρελαίου, κατά τα χρόνια διακυβέρνησης του Καντάφι η Benghazi παρέμεινε στάσιμη, με τη φτώχεια να ταλανίζει τους κατοίκους της, την ανεργία να

⁸³Βλ. στο ίδιο, σσ. 55

⁸⁴Βλ. στο ίδιο, σσ. 11

⁸⁵Ελευθεροτυπία, «Αντίστροφη μέτρηση για στρατιωτική δράση εναντίον του Καντάφι», 19/03/2011. Διαθέσιμο από:

<<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=260756>> [Πρόσβαση 14/07/2016]

κυριαρχεί στα στρώματα της κοινωνίας και τις προοπτικές για την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου σχεδόν ανύπαρκτες⁸⁶.

Η αρχική αντίδραση του Καντάφι ήταν να φυλακίσει πολλούς από τους πολιτικούς αντιπάλους και εκπροσώπους του αντικαθεστωτικού κινήματος στην πόλη αυτή. Σε μια προσπάθεια να κατευνάσει τα πνεύματα ο Λίβυος πρόεδρος, στις 17 Ιανουαρίου, διά στόματος του γιού του, Saadi Gaddafi, υποσχέθηκε στους κατοίκους της Benghazi ότι θα φρόντιζε για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και τον εκσυγχρονισμό των υποδομών της πόλης. Ωστόσο η σύλληψη του ακτιβιστή δικηγόρου Fathi Terbil την προηγούμενη ημέρα είχε ήδη κινητοποιήσει μαζικές διαδηλώσεις σε άλλες πόλεις. Οι θάνατοι και τραυματισμοί των διαδηλωτών στις πόλεις Tobruk και Al Beida προεικόνιζαν την βίαιη τροπή των εξελίξεων⁸⁷.

Όντας η μεγαλύτερη πόλη της Κυρηναϊκής, οι εξεγέρσεις που είχαν αφετηρία την Benghazi, έμειναν γνωστές ως η Εξέγερση της Κυρήνης. Οι κάτοικοι της πόλης εμπορούνταν από ένα έντονο αίσθημα εθνικής υπερηφάνειας εξαιτίας του ότι αποτέλεσε το ιστορικό κέντρο του εθνικού ήρωα Omar Mukhtar, που πρωτοστάτησε στον αντι-αποικιακό αγώνα κατά των Ιταλών στις αρχές του 1920. Η αντικαθεστωτική στάση των κατοίκων άσκησε επιρροή στην αντίδραση κατά του καθεστώτος και άλλων περιφερειακών πόλεων της βόρειο-ανατολικής Λιβύης όπου οι συνθήκες διαβίωσης ήταν άθλιες. Οι διαμαρτυρίες και οι οδομαχίες των κατοίκων πόλεων όπως η Benghazi, Derna και Bani Walid, όπως θα δούμε αργότερα, ήταν κάτι παραπάνω από την έμπρακτη έκφραση της δυσαρέσκειας ανθρώπων που ζούσαν σε άθλιες συνθήκες⁸⁸.

Η απόφαση του Καντάφι να καταστείλει τις διαδηλώσεις χρησιμοποιώντας τις δυνάμεις του στρατού προκάλεσε πραγματικό χάος. Το πρωί της 17^{ης} Φεβρουαρίου, οι «υποσχέσεις» για την οικονομική ανάπτυξη της Benghazi συνοδεύθηκαν από την αποστολή θωρακισμένων στρατιωτικών οχημάτων και μισθοφόρων από το Αφρικανικό Τσαντ στους δρόμους της πόλης. Οι καθεστωτικές δυνάμεις άνοιξαν πυρ κατά των διαδηλωτών. Τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στις μέρες που ακολούθησαν μετέτρεψαν

⁸⁶Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 53

⁸⁷Βλ. στο ίδιο, σσ. 58

⁸⁸Βλ. στο ίδιο, σσ. 54

την Benghazi στο κέντρο μιας εμφύλιας σύρραξης η οποία ήδη στις τρεις πρώτες μέρες αριθμούσε περίπου δύο χιλιάδες τραυματίες και εκατόν δέκα νεκρούς⁸⁹.

Θεωρείται πως για την έκβαση αλλά και την έκταση που έλαβαν οι εξεγέρσεις στη Λιβύη, σε αντίθεση με Τυνησία και Αίγυπτο, σημαντικό ρόλο έπαιξε ένα συμβάν την πρώτη ημέρα των εξεγέρσεων στην Benghazi. Ένας από τους διαδηλωτές κατεύθυνε το φορτηγό που οδηγούσε και το οποίο ήταν γεμάτο με εκρηκτικά πάνω στο κτίριο της βάσης όπου φυλάσσονταν μεγάλο μέρος στρατιωτικού εξοπλισμού. Η πρόσβαση των διαδηλωτών σε όπλα και πυρομαχικά μετέτρεψε τις εξεγέρσεις στις πιο αιματηρές από οπουδήποτε αλλού εκτυλίχθηκε η Αραβική Άνοιξη. Ήταν η πρώτη φορά που ο αγώνας των εξεγερθέντων έγινε ένοπλος. Σε Αίγυπτο και Τυνησία, αμφότεροι Μουμπάρακ και Ben Ali, έχοντας γνώση της ουδετερότητας του στρατού, οπισθοχώρησαν υπό το βάρος των γεγονότων. Στη Λιβύη ωστόσο ο στρατός ήταν στο πλευρό του καθεστώτος. Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός πως οι αντικαθεστωτικοί απέκτησαν πρόσβαση σε όπλα και πυρομαχικά, εξέλιξη στην οποία πιθανολογείται πως συνέβαλαν και κάποιοι στρατιωτικοί που αποστάτησαν, κατέστησαν την εμφύλια διαμάχη αναπόδραστη εξέλιξη⁹⁰.

Οι αποστασίες των στρατιωτικών αποτέλεσαν γεγονός με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση δύο πιλότων μαχητικών αεροσκαφών οι οποίοι με προσωπική τους πρωτοβουλία και αγνηφώντας τις διαταγές του προέδρου, προσγειώσαν στις 21 Φεβρουαρίου τα αεροσκάφη τους στη Μάλτα. Αργότερα ισχυρίστηκαν ότι αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τις εντολές του Καντάφι για βομβαρδισμό των διαδηλωτών⁹¹.

Γρήγορα οι ένοπλες συρράξεις εξαπλώθηκαν και σε άλλες πόλεις της Λιβύης. Πολύ σύντομα, οι εξεγερθέντες κατέλαβαν την Misrata, τρίτη μεγαλύτερη πόλη. Μετά από εντολή του Καντάφι ο στρατός περικύκλωσε την πόλη χρησιμοποιώντας βαρέα πυρά. Πολλές από τις βασικές υποδομές της πόλης, κατοικίες και χώροι εργασίας καταστράφηκαν. Για μήνες η Misrata αποτέλεσε πεδίο μαχών μεταξύ αντικαθεστωτικών

⁸⁹Βλ. Στο ίδιο, σσ. 58

⁹⁰Βλ. ό.π. Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 60

⁹¹Βλ. στο ίδιο, σσ. 61

και δυνάμεων του στρατού⁹². Οι υποστηρικτές του Καντάφι δεν βασίζονταν σε ισχυρές συμμαχίες μεταξύ τους, γεγονός που έκανε πιο εύκολο το έργο των αντικαθεστωτικών⁹³. Σταδιακά, και με τη συμβολή των δυνάμεων του ΝΑΤΟ, το αποτέλεσμα της εμφύλιας σύρραξης ήταν ο τερματισμός της 42χρονης απολυταρχίας που είχε επιβάλλει ο Καντάφι, και η ανάδειξη ενός κατακερματισμένου και αβέβαιου πολιτικό-κοινωνικού περιβάλλοντος⁹⁴.

Σημαντικό στοιχείο για τις ένοπλες συρράξεις που έλαβαν χώρα ήταν λοιπόν η δράση δυνάμεων, οι οποίες εκπροσωπούνταν από διάφορους φύλαρχους και πολέμαρχους της ανατολικής Λιβύης, και οι οποίοι επιθυμούσαν διακαώς την επιστροφή σε μια κρατική κατάσταση χαλαρής ομοσπονδίας, παρόμοιας με εκείνη που επικρατούσε μέχρι το 1969⁹⁵.

Σε θρησκευτικό επίπεδο, σημαντικός παράγοντας για την εκδήλωση αντικαθεστωτικών αντιδράσεων, ήταν στην ουσία ο βίαιος τρόπος με τον οποίο το καθεστώς αντιμετώπιζε κοινότητες με διαφορετική ιδεολογία, όπως τους Ισλαμιστές. Αυτές οι ομάδες είχαν αναπτύξει έντονη παρουσία και κινητικότητα στις ανατολικές περιφέρειες της Λιβύης, καλλιεργώντας στενούς επαγγελματικούς δεσμούς με περιφερειακές και διάφορες φυλετικές ομάδες που υπήρχαν σε αυτές τις περιοχές. Σταδιακά, γύρω από αυτούς τους μικρούς πυρήνες συσπειρώθηκαν όλοι εκείνοι που για διάφορους λόγους, φυλετικούς, περιφερειακούς, ιδεολογικούς, έβλεπαν με θετικό μάτι την ανατροπή του καθεστώτος Καντάφι⁹⁶.

Οι εξεγέρσεις αντανakλούσαν τον κατακερματισμό ανάμεσα σε διάφορες φυλές και τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε τοπικά συμφέροντα. Σε αντίθεση με την Τυνησία και την Αίγυπτο, όπου προηγήθηκαν χρονικά οι διαμαρτυρίες, στη Λιβύη οι διαμαρτυρίες δεν πραγματοποιήθηκαν από ανθρώπους νέους σε ηλικία, καλά μορφωμένους που

⁹²Βλ. στο ίδιο, σσ. 60

⁹³Βλ. ό.π. Ogbonnaya, U. M. «Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A comparative analysis of causes and determinants»

⁹⁴Βλ. ό.π. Ozekin, M. K. & Akkas, H. H. «An empirical look to the Arab Spring: Causes and consequences»

⁹⁵Βλ. ό.π. Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση», σσ. 52

⁹⁶Βλ. ό.π. Ogbonnaya, U. M. «Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A comparative analysis of causes and determinants»

προέρχονταν από τα μεσαία στρώματα της κοινωνίας⁹⁷. Η πλειονότητα του Λίβυου πληθυσμού συντηρούνταν στην ουσία με τους κακοπληρωμένους μισθούς ενός φτωχού δημοσίου τομέα και μέσα από πενιχρές επιδοτήσεις. Η ανεργία επηρέαζε σε μεγάλο ποσοστό τις νεαρές ηλικίες. Σε αντίθεση με την Τυνησία και την Αίγυπτο, στη Λιβύη δεν υπήρξαν οργανωμένα κινήματα ούτε κάποια οργανωμένη αντιπολίτευση που να παίζουν το ρόλο των αντίρροπων δυνάμεων. Ενώ σε εκείνα τα Αραβικά κράτη ακόμη και τα συνδικάτα και τα εργατικά κινήματα συνέβαλαν στην ενίσχυση της πίεσης που ασκήθηκε στον Ben Ali και στον Mubarak αντίστοιχα, στις εξεγέρσεις της Λιβύης δεν συνέβη κάτι τέτοιο⁹⁸.

Μια ακόμη θεμελιώδης διαφορά υπήρξε η παντελής απουσία θεσμών ικανών να διαχειριστούν την κρίση. Στην Τυνησία και την Αίγυπτο, ειδικά ο στρατός έπαιξε μεγάλο ρόλο για την ανατροπή των καθεστώτων. Στη Λιβύη, όταν ξέσπασαν οι εξεγέρσεις, οι θεσμοί του καθεστώτος κυριολεκτικά διασπάστηκαν. Ο στρατός συσπειρώθηκε γύρω από τον Καντάφι, ενώ διπλωμάτες, ανώτεροι αξιωματικοί και υπουργοί συσπειρώθηκαν γύρω από τους εξεγεθέντες στο νοτιανατολικό τμήμα της Λιβύης. Δύο βασικοί λόγοι προτείνονται για την «αποσύνθεση» που υπέστησαν οι κρατικοί θεσμοί της Λιβύης κατά τη διάρκεια των εξεγέρσεων: α) η παρουσία διάφορων φυλών, β) η αδυναμία των ίδιων των θεσμών. Ο Καντάφι είχε φροντίσει να αποδυναμώσει συνειδητά όλους τους θεσμούς, συμπεριλαμβανομένου και του στρατού, έχοντας γνώση της παράδοσης που είχε ο στρατός στα αραβικά κράτη για την εκδήλωση πραξικοπημάτων. Ο Λίβυος πρόεδρος είχε φροντίσει να επιβάλλει ένα σύστημα κεντρικής εξουσίας, την οποία έλεγχε μέσω ενός ανεπίσημου δικτύου ανθρώπων που προέρχονταν από την οικογένεια του, την δική του φυλή (την λεγόμενη Qadhadhfa) όπως και από άλλες δύο φυλές φιλικά προσκείμενες στο πρόσωπο του, την Warfalla και την Magarha⁹⁹.

Σύμφωνα με τον Lacher, το να ερμηνεύσει κάποιος την εμφύλια σύρραξη στη Λιβύη μόνο με όρους φυλετικών διαφορών αποτελεί υπεραπλούστευση, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην εσφαλμένη ερμηνεία της Αραβικής Άνοιξης ως έναν εμφύλιο πόλεμο

⁹⁷Lacher, W. «Families, tribes and cities in the Libyan Revolution», Middle East Policy Council, Winter 2011, Volume XVIII, Number 4

⁹⁸Βλ. στο ίδιο

⁹⁹Βλ. στο ίδιο

μεταξύ φυλών . Παρόλα αυτά οι φυλετικές συμμαχίες έπαιξαν σημαντικό ρόλο για την έκβαση των εξεγέρσεων. Πολλές από τις περιπτώσεις αποστασίας ανώτατων αξιωματικών από το καθεστώς του Καντάφι που πήραν το μέρος των εξεγερθέντων, αντανakλούσαν την απόφαση των φυλών απ' όπου προέρχονταν και την διάθεση να αντισταθούν στην καταπίεση που υφίσταντο ¹⁰⁰ . Επιπλέον, όταν οι εξεγέρσεις εκδηλώθηκαν με αφετηρία την Κυρηναϊκή, ο στρατός διχάστηκε. Σε εκείνη την περιφερειακή περιοχή της ανατολικής Λιβύης ο στρατός τάχθηκε με το μέρος των εξεγερθέντων¹⁰¹ .

Πρώτες από τις φυλές που διαδραμάτισαν αυτό το ρόλο ήταν τοποθετημένες στην ευρύτερη νοτιανατολική περιφέρεια της Λιβύης, όπως οι Barasa, Awagir και η φυλή Obeidat, από την οποία προέρχονταν ο Υπουργός Εσωτερικών, Abdelfattah Younes. Ιστορικά, οι φυλές αυτές απολάμβαναν κάποια προνόμια στην περιοχή εκείνη. Όταν είδαν ότι τα συμφέροντα τους απειλούνταν από το καθεστώς του Καντάφι, άρχισαν να αντιδρούν με ποικίλους τρόπους. Ο Σείχης Farajal-Zway, ηγέτης της φυλής Zuwayya, απείλησε ότι θα παύσει την παραγωγή πετρελαίου στην περιοχή του εάν δε σταματούσε η καταπίεση που επέβαλε το καθεστώς. Η φυλή των Berbers που ήταν εγκατεστημένοι στα λεγόμενα *Δυτικά Βουνά* της ανατολικής Λιβύης, γρήγορα τάχθηκαν με το μέρος των εξεγερθέντων διαδραματίζοντας μάλιστα σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του ένοπλου χαρακτήρα των εξεγέρσεων. Με τη σειρά τους, η εθνοτική μειονοτική ομάδα των Tubu βιώνοντας για χρόνια την πολιτισμική και πολιτική περιθωριοποίηση του καθεστώτος βρήκε αφορμή να συσπειρωθεί γύρω από τους εξεγερθέντες¹⁰² .

Οι διάφορες φυλές στη Λιβύη είχαν καταφέρει να αποκτήσουν πολιτική εκπροσώπηση μέσω της θέσπισης των λεγόμενων Popular Social Committees κατά τη δεκαετία του 1990. Η σταδιακή οργάνωση των υπόλοιπων θεσμών, η αστικοποίηση και η ανάπτυξη της οικονομίας ενίσχυσαν, αντί να αποδυναμώσουν, το ρόλο και την επιρροή τους. Ο κατακερματισμένος χαρακτήρας του Λιβυκού κράτους προσέφερε το κατάλληλο έδαφος για την επιβίωση τους. Κατά τα χρόνια της Ιταλικής αποικιοκρατίας (1911-1931) οι

¹⁰⁰Βλ. Στο ίδιο

¹⁰¹ Jeeb, M «The Arab Spring: Libya's second revolution», Lesch & Haas, (ed.), «The Arab Spring: Change and resistance in Middle East», Colorado :Westview Press, 2013, σσ. 71

¹⁰²Βλ. ό.π. Lacher, W. «Families, tribes and cities in the Libyan Revolution»

διάφορες φυλές κατάφεραν να αναδειχθούν σε σημαντικές στρατιωτικές και πολιτικές δυνάμεις¹⁰³.

Η σχέση του Καντάφι με τις φυλές ήταν οξύμωρη. Παρόλο που ο Καντάφι επιχείρησε να τις διατηρήσει στο περιθώριο, χρειάζονταν τη στήριξη τους για να αποδυναμώσει τους κρατικούς θεσμούς. Η διαμόρφωση της Λιβύης σε μια ισχυρή οικονομία βασισμένη στην παραγωγή πετρελαίου επέτρεψε την ενδυνάμωση των πελατειακών σχέσεων μεταξύ των φυλών και του καθεστώτος. Από τη δεκαετία του 1980 και μετά η αύξηση των ρυθμών αστικοποίησης, σε κάποιες περιπτώσεις ενίσχυσε το ρόλο των φυλών, όπως των Warfalla, που ήταν φιλικά προσκείμενες στο καθεστώς, και της Qadhadhfa, από όπου άνηκε ο Καντάφι, και σε άλλες περιπτώσεις τις αποδυνάμωσε, όπως αυτές των περιοχών Benghazi και Misrata¹⁰⁴.

Η 42χρονη μονοπώληση της εξουσίας από τον Καντάφι και την οικογένεια του, δυσανεστούσε τις υπόλοιπες φυλές που έβλεπαν, μαζί με την εξουσία και το θησαυροφυλάκιο του, να αυξάνεται και η καταπίεση που τις επέβαλλε μέσω ενός στρατοκρατούμενου καθεστώτος με πρόφαση την προστασία των εθνικών συμφερόντων από τις ξένες δυνάμεις¹⁰⁵.

Η στρατιωτική δύναμη των αντικαθεστωτικών σηματοδοτούσε έναν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα των εξεγέρσεων στην Λιβύη σε σχέση με τα υπόλοιπα Αραβικά κράτη. Για κάποιους αναλυτές, ο εξοπλισμός των εξεγερθέντων σε συνδυασμό με το γεγονός ότι απέναντι τους είχαν να αντιμετωπίσουν ένα βίαιο καθεστώς υποστηριζόμενο από το στρατό, αναπόφευκτα θα οδηγούσε σε κλιμάκωση της εμφύλιας σύρραξης. Από τη στιγμή που και οι δύο πλευρές είχαν όπλα δεν μπορούσαν παρά να εντείνουν τις επιθέσεις ο ένας εναντίον του άλλου. Μια ενδεχόμενη κλιμάκωση ανησυχούσε τις ξένες δυνάμεις και ειδικά τις ΗΠΑ για μια πιθανή επέκταση των συρράξεων εκτός περιφερειακού επιπέδου της Λιβύης. Κάτι τέτοιο θα αποσταθεροποιούσε τις

¹⁰³Βλ. στο ίδιο

¹⁰⁴Βλ. στο ίδιο

¹⁰⁵Cockburn, R. «The Arab Spring reported and misreported: foreign intervention in Libya and the last days of Gaddafi», Wednesday, 20 April 2016. Διαθέσιμο από:

<<http://www.independent.co.uk/voices/the-arab-spring-reported-and-misreported-foreign-intervention-in-libya-and-the-last-days-of-colonel-a6992726.html>> [Πρόσβαση 05/08/2016]

γεωπολιτικές ισορροπίες και πιθανόν και τα συμφέροντα των δυτικών δυνάμεων. Υπό το πρίσμα του περιορισμού της εμφύλιας σύρραξης, οι ξένες δυνάμεις είχαν κάθε λόγο να απαντήσουν στους εξεγερθέντες που καλούσαν για τη συνδρομή τους κατά των δυνάμεων του Καντάφι¹⁰⁶.

Στις 17 Φεβρουαρίου συγκλήθηκε συνάντηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Η απόφαση ήταν να επιβληθεί ζώνη απαγόρευσης πτήσεων πάνω από την Λιβύη, εμποδίζοντας την απογείωση κάθε Λιβυκού αεροσκάφους¹⁰⁷. Μετά από το ψήφισμα του Συμβουλίου, αποφασίστηκε ότι κάθε μέτρο πρέπει να ληφθεί ώστε να προστατευτεί ο λαός της Λιβύης από τις ενέργειες του Gaddafi¹⁰⁸. ΗΠΑ και NATO έχοντας ως βάση την εμπειρία τους από την στρατιωτική τους επέμβαση στον πόλεμο με το Ιράκ το 2003, έθεσαν τέσσερις βασικές προϋποθέσεις οι οποίες έπρεπε να ικανοποιηθούν ώστε να επέμβουν στην εμφύλια σύρραξη της Λιβύης: α) τα τοπικά αιτήματα για παρέμβαση, β) την περιφερειακή νομιμότητα, γ) τη νομική νομιμότητα, δ) έναν πολυμερές συνασπισμό που θα επωμιστεί το βάρος των επιθέσεων. Σχεδόν όλες οι φυλές που συσπειρώθηκαν κατά του Καντάφι έδρευαν σε πόλεις (όπως οι Benghazi, Zawiya, Zuara, Derna, κ.α.) όπου το 80-90% του πληθυσμού άνηκε στο αντικαθεστωτικό στρατόπεδο. Συνεπώς μπορούμε να έχουμε μια εικόνα του ρόλου που έπαιξαν τα τοπικά αιτήματα ώστε να μπορέσουν οι δυνάμεις της Δύσης να νομιμοποιήσουν την επέμβαση τους¹⁰⁹.

Οι ΗΠΑ, με διάγγελμα του προέδρου Μπαράκ Ομπάμα, δήλωσαν αποφασισμένες να επέμβουν ως «μέλος ενός διεθνούς συνασπισμού» με σκοπό «την προστασία των πολιτών» αποκλείοντας το ενδεχόμενο χρησιμοποίησης χερσαίων δυνάμεων. Απαίτησαν από τον Gaddafi να αποσύρει τα στρατεύματα του από διάφορες περιοχές της Λιβύης, αποκαθιστώντας την παροχή νερού και ενέργειας στους πληθυσμούς αυτούς, απειλώντας ότι θα προχωρήσουν στη λήψη στρατιωτικής δράσης. Όσο συνέβαιναν αυτά, οι δυνάμεις

¹⁰⁶Dove, F. Mahdi, K. Bennis, F. «How has military intervention in Libya shaped the Arab Spring?» 14 April 2011. Διαθέσιμο από:
<<https://www.tni.org/en/article/how-has-military-intervention-libya-shaped-arab-spring>> [Πρόσβαση 26/07/2016]

¹⁰⁷Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 63

¹⁰⁸Βλ. ό.π. Ελευθεροτυπία, «Αντίστροφη μέτρηση για στρατιωτική δράση εναντίον του Καντάφι»

¹⁰⁹Ramoin, F. E. «Why intervention in Libya was justified», January 25 2012, E-International Relations Students. Διαθέσιμο από:
<<http://www.e-ir.info/2012/01/25/why-intervention-in-libya-was-justified/>> [Πρόσβαση 29/06/2016]

του NATO άρχισαν να αναπτύσσονται στη Μεσόγειο έχοντας την στήριξη της πολεμικής αεροπορίας της Βρετανίας, της Δανίας και του Καναδά. Παράλληλα, η Γαλλία, Ισπανία και Ιταλία, παραχώρησαν τις στρατιωτικές και αεροπορικές τους βάσεις για τη στήριξη των εναέριων επιθέσεων. Σε περιφερειακό επίπεδο, η Σαουδική Αραβία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, το Κατάρ και η Ιορδανία, δήλωναν πως ήταν αποφασισμένοι να συμμετέχουν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά του Gaddafi¹¹⁰.

Προς στήριξη των δυτικών επεμβάσεων ήρθε η απόφαση του Αραβικού Συνδέσμου, ενός οργανισμού πολιτικής συνεργασίας μεταξύ αρκετών αραβικών κρατών, να εμποδίσει την προσέγγιση οποιονδήποτε πλοίων στα λιμάνια της Λιβύης, υπό την υποψία ότι μπορεί να μεταφέρουν όπλα προορισμένα για τις δυνάμεις του Καντάφι. Μέσα στην επόμενη εβδομάδα οι δυνάμεις του NATO ενεπλάκησαν με την απόφαση τους να χρησιμοποιήσουν αεροπορικές δυνάμεις για να βάλλουν κατά των Λίβυων στρατευμάτων που βρίσκονταν στο έδαφος¹¹¹.

Η παρέμβαση του NATO θεωρείται ότι έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ανατροπή του Καντάφι. Η ενίσχυση των αντικαθεστωτικών με όπλα και η παράλληλη αποστασία που λάμβανε χώρα στις τάξεις του Λιβυκού στρατού, εξασθενούσε σημαντικά τη θέση όπου βρίσκονταν ο πρόεδρος. Τον Ιούλιο του 2011, οι αντικαθεστωτικοί σε συνεργασία με το NATO άρχισαν να απεργάζονται ένα σχέδιο για την κατάληψη της Τρίπολης. Η επίθεση πραγματοποιήθηκε στις 21 Αυγούστου με την εναέρια υποστήριξη των αεροσκαφών του NATO. Στην πόλη είχαν παραμείνει λίγοι στρατιώτες ενώ ο Καντάφι είχε φυγαδευτεί. Μετά από μέρες, η πτώση του Καντάφι αποτέλεσε την αιματηρή απόληξη μιας δραματικής αναζήτησης που έλαβε χώρα τους επόμενους δύο μήνες στους δρόμους της Sirte, όπου υπήρχε η υποψία πως κρύβονταν. Μετά από μια ύστατη προσπάθεια των προσωπικών σωματοφυλάκων του Καντάφι να τον φυγαδεύσουν από την πόλη, οι αντάρτες με τη συνδρομή των δυνάμεων του NATO εντόπισαν τον Λίβυο πρόεδρο την ώρα της διαφυγής τους στην έρημο γύρω από τη Sirte, όπου και θεωρείται πως τον εκτέλεσαν επί τόπου¹¹².

¹¹⁰Βλ. ό.π. Ελευθεροτυπία, «Αντίστροφη μέτρηση για στρατιωτική δράση εναντίον του Καντάφι»

¹¹¹Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 63

¹¹²Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014

3.4 Συρία

Τα περιστατικά και οι εξεγέρσεις που έλαβαν χώρα στη Συρία δεν έφτασαν το βαθμό των αντικαθεστωτικών διαδηλώσεων στην Αίγυπτο. Για αυτό το λόγο θεωρείται πως η περίπτωση της Αραβικής Άνοιξης στη Συρία έρχεται σε αντίθεση με αυτή της Αιγύπτου. Η κοινωνία της Συρίας, με όρους πολιτικούς, έθνο-θρησκευτικούς και περιφερειακούς είναι αρκετά ανομοιογενής, ειδικά σε σχέση με την Αίγυπτο, επιδεινώνοντας έτσι τις ήδη υπάρχουσες διαιρέσεις¹¹³.

Στη Συρία, οι κοινωνικό-πολιτικές αδικίες ενσαρκώθηκαν σε οριστικά πολιτικά αιτήματα τα οποία εκδηλώθηκαν με τέτοια μορφή και σε τέτοιο βαθμό που ήταν ικανά για την ανατροπή της εξουσίας. Το καθεστώς εκμεταλλεύθηκε τους έθνο-θρησκευτικούς διχασμούς για να τροφοδοτήσει φόβους και να συσπειρώσει με το μέρος του τις δυνάμεις ασφαλείας που προέρχονταν από την μειονότητα των Αλαουιτών. Επίσης, εκμεταλλεύτηκε το γεγονός της εκδήλωσης των εξεγέρσεων στις επαρχίες για να τις καταδικάσει ως «μεμονωμένα» περιστατικά τα οποία έθεταν σε κίνδυνο τα συμφέροντα της πρωτεύουσας και επιπλέον χρησιμοποίησε κάποιες σποραδικές περιπτώσεις ριζοσπαστικοποίησης ενός μικρού μέρους των διαδηλώσεων για να χαρακτηρίσει το κίνημα της εξέγερσης ως τέτοιο στο σύνολο του¹¹⁴.

Η περίοδος εξουσίας του Άσαντ ήταν συνδεδεμένη με την άνοδο ενός καθεστώτος διαφθοράς που υπονόμει την κοινωνική σταθερότητα έχοντας την υποστήριξη των δυνάμεων ασφαλείας. Η περιθωριοποίηση μιας μεγάλης μερίδας του κοινωνικού συνόλου, οι βασανισμοί των πολιτικών αντιπάλων του καθεστώτος, το χαμηλό βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού, η καταπίεση και η καταστολή που επέβαλλαν οι τοπικές αρχές μια αυθαίρετης κεντρικής κυβέρνησης, όπως και τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας, καλλιεργούσαν το έδαφος για την ανάπτυξη αντιδράσεων. Θεωρείται πως οι διαμαρτυρίες κάποιων νεαρών στην πόλη Ντάρα, στα μέσα Μαρτίου του 2011, κατά του

¹¹³Haddad, B. «Why Syria is not next... so far», in Haddad, B. Bsheer, R. Abu-Rish, Z. (ed.), «The dawn of Arab uprisings: End of an old order?». London: Pluto Press, 2012, σσ. 208

¹¹⁴International Crisis Group. «Popular Protest in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian regime's slow motion suicide», 13 July, 2011

καθεστώς Άσαντ σηματοδότησαν την απαρχή της Αραβικής Άνοιξης στην Συρία. Η αντίδραση του καθεστώτος Άσαντ απέναντι στις διαμαρτυρίες ήταν βίαιη¹¹⁵.

Τα γεγονότα που ξεκίνησαν ως εξεγέρσεις τον Μάρτιο του 2011 είχαν μετατραπεί μέσα στο 2012 σε εμφύλια σύρραξη. Στον εμφύλιο πόλεμο της Συρίας το καθεστώς προχώρησε σε μαζικές δολοφονίες και η κατάσταση κλιμακώνονταν ολοένα και περισσότερο εξαιτίας της κατακερματισμένης έθνο-θρησκευτικής σύστασης της συριακής κοινωνίας. Από τη μια πλευρά οπλισμένες ομάδες που ανήκαν στην κοινότητα των Σουνιτών και από την άλλη οι στρατιωτικές δυνάμεις των Αλαουιτών, που στο πλευρό του Άσαντ, είχαν διαταγές να καταστείλουν τις εξεγέρσεις. Οι πλειονότητα που αποτελούν οι Σουνίτες μάχονταν εναντίον θρησκευτικών μειονοτήτων που υποστήριζαν το καθεστώς Άσαντ, ειδικά οι Αλαουίτες και μια μερίδα Χριστιανών¹¹⁶.

Στη Συρία η εμφύλια σύρραξη έλαβε τόσο μεγάλες διαστάσεις που, σύμφωνα με κάποιους αναλυτές της Αραβικής Άνοιξης, αποτέλεσε ίσως τη μόνη περίπτωση ανάμεσα στα αραβικά κράτη που οι εξεγέρσεις προκάλεσαν τόσο βαθιά πλήγματα στο εσωτερικό της κοινωνίας. Μέχρι τα τέλη του 2013 πάνω από εκατό χιλιάδες Σύριοι έχασαν τη ζωή τους και εκατομμύρια άλλοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, για να γλιτώσουν από τη βία, βρίσκοντας καταφύγιο στις γειτονικές περιοχές. Την ίδια χρονιά μάλιστα έγινε λόγος, χωρίς να εξακριβωθεί, ότι το καθεστώς του Άσαντ προχώρησε στη χρήση χημικών όπλων για να καταστείλει τις διαδηλώσεις¹¹⁷.

Για να κατανοήσουμε τα γεγονότα των εξεγέρσεων στη Συρία το 2011 πρέπει να ανατρέξουμε λίγα χρόνια πριν και να δούμε ποιο ήταν το κοινωνικό-πολιτικό περιβάλλον κατά τη περίοδο διακυβέρνησης του Μπασάρ αλ Άσαντ. Από το 2000, όπου και διαδέχθηκε τον πατέρα του στη διακυβέρνηση της Συρίας, ο Άσαντ εισήγαγε ένα πρόγραμμα εκσυγχρονισμού και οικονομικής ανάπτυξης. Μέσα σε μια δεκαετία σχεδόν η βιομηχανία ενισχύθηκε, ο τραπεζικός τομέας είδε την ανάδυση ιδιωτικών οντοτήτων και

¹¹⁵Βλ. ό.π. Ogbonnaya, U. M. «Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A comparative analysis of causes and determinants»

¹¹⁶Brom, S. «The ‘Arab Spring’ and external military intervention». Διαθέσιμο από: http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/INSS2012Balance_ENG_Brom.pdf [Πρόσβαση 28/07/2016]

¹¹⁷Βλ. ό.π. Sharp, J. M. «Egypt in transition», σσ. 62

σχηματίστηκε το χρηματιστήριο της Δαμασκού. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, το καθεστώς άρχισε να γίνεται αρκετά επιφυλακτικό έως και εχθρικό απέναντι στους πολιτικούς του αντιπάλους, που σε μεγάλο βαθμό εκπροσωπούσε η Σουνιτική Μουσουλμανική Αδελφότητα, η οποία αποσκοπούσε στην ανάδειξη των ισλαμιστικών κρατών. Περιορισμοί άρχισαν να επιβάλλονται και αρκετά άτομα άρχισαν να συλλαμβάνονται με την υπόνοια ότι διατηρούσαν σχέσεις με την Αδελφότητα¹¹⁸.

Όταν ξέσπασαν οι μαζικές διαμαρτυρίες στη Συρία το Μάρτιο του 2011 με αφορμή τον περιορισμό των ατομικών ελευθεριών, η αντίδραση του Άσαντ ήταν άμεση και βίαιη¹¹⁹. Σε τοπικό/εθνικό επίπεδο το καθεστώς είχε την στήριξη των Ενόπλων Δυνάμεων, παρά τις κάποιες περιπτώσεις στρατιωτικών που προσχωρούσαν στο στρατόπεδο των αντικαθεστωτικών. Οι δυνάμεις των αντικαθεστωτικών αποτελούνταν κυρίως από Σουνίτες, οι οποίοι είχαν την υποστήριξη των ΗΠΑ και της Ευρώπης. Η σχετικά χαλαρή έως και άναρχη δόμηση των δυνάμεων αυτών επέτρεψε την παρείσφρηση διάφορων ακραίων ισλαμιστικών στοιχείων, όπως και διάφορων φονταμενταλιστών και τρομοκρατικών ομάδων. Αυτός ο ακραίος εξτρεμισμός που χαρακτήριζε τους αντικαθεστωτικούς είχε στρέψει τους μετριοπαθείς Μουσουλμάνους, όπως και αρκετές έθνο-θρησκευτικές ομάδες, στο πλευρό του Άσαντ, ο οποίος σε διεθνές επίπεδο, είχε τη στήριξη της Ρωσίας, της Κίνας και του Ιράν. Μια ενδεχόμενη διάσπαση της ενότητας της Συρίας θα αποτελούσε απειλή για την ασφάλεια της γύρω περιοχής. Ο φόβος αυτός ενισχύονταν ειδικά από το γεγονός πως η Συρία είχε στην κατοχή της βιολογικά και χημικά όπλα, τα οποία μετά από μια ενδεχόμενη πτώση του Άσαντ θα μπορούσαν να περιέλθουν στην κατοχή διάφορων αντικαθεστωτικών εξτρεμιστικών ομάδων¹²⁰.

Το Ισλαμικό στοιχείο είχε ισχυρή παρουσία στις εξεγέρσεις της Αραβικής Άνοιξης στις οποίες ωστόσο συμμετείχαν και άλλες μειονότητες όπως οι Ισμαηλίτες στην Salamiya και μέλη της κοινότητας των Δρούζων στην Sweida. Ο κατακερματισμός της Συριακής κοινωνίας γίνεται περισσότερο αισθητός και από το γεγονός πως στη Δαμασκό, αρκετοί διανοούμενοι, μεταξύ των οποίων διακεκριμένοι Αλαουίτες, τάχθηκαν υπέρ των

¹¹⁸Γιαννακόπουλος, Β. «Αραβική Άνοιξη: Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική». Αθήνα: Geostategy, 2012, σσ. 288

¹¹⁹Βλ. στο ίδιο

¹²⁰Βλ. ό.π. Γιαννακόπουλος, Β. «Αραβική Άνοιξη: Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική», 2012

εξεγερθέντων. Παράλληλα, οι κινητοποιήσεις διευρύνθηκαν με τη συμμετοχή ανθρώπων που προέρχονταν από τα στρώματα της μεσαίας τάξης της Συριακής κοινωνίας¹²¹.

Σε κάποιες περιπτώσεις το καθεστώς εκμεταλλεύθηκε τον έθνο-θρησκευτικό παράγοντα για να καταστείλει τις εξεγέρσεις, παρέχοντας όπλα στους Αλαουίτες των ορεινών περιοχών, όπως συνέβη στην επαρχία Latakia όπου οι αρχές εξόπλισαν του κατοίκους κατά του σιιτικού πληθυσμού. Υπήρξαν ακόμη αναφορές από ομάδες Χριστιανών ότι εκφοβίστηκαν από Μουσουλμάνους διαδηλωτές. Παρόλα αυτά, θεωρείται πως ήταν περισσότερες και πιο πιθανές οι περιπτώσεις αναφορών για αδικαιολόγητες ενέργειες υπονόμησης από Αλαουίτες σε περιοχές όπου κυριαρχούσε το Σουνιτικό στοιχείο, παρά το αντίθετο¹²²

Δύο παράγοντες έπαιξαν σημαντικό ρόλο για τη βίαιη εξέλιξη των εξεγέρσεων στη Συρία. Ο πρώτος είναι οι θρησκευτικές διαφορές και ο δεύτερος η γεωπολιτική της σημασία. Η Συρία πρόκειται για ένα κράτος αρκετά ανομοιογενές. Για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκε η Αραβική Άνοιξη στη Συρία είναι σημαντικό να καταλάβουμε την έθνο-θρησκευτική σύσταση του πληθυσμού της καθώς και τους συσχετισμούς τους. Η εθνοτική και θρησκευτική πλειονότητα της χώρας βρίσκονταν επί χρόνια στο πεδίο της αντιπολίτευσης, ενώ αντίθετα αυτοί που κυβερνούσαν αποτελούνταν πάντοτε από τις έθνο-θρησκευτικές μειονότητες. Αυτές οι μειονότητες, οι οποίες στήριζαν το καθεστώς του Άσαντ, ήταν Αλαουίτες και κάλυπταν περίπου το 13% του συνολικού συριακού πληθυσμού. Επίσης στο πλευρό του καθεστώτος τάσσονταν και οι Χριστιανοί, οι οποίοι αποτελούσαν περίπου το 10% του πληθυσμού της Συρίας¹²³, όπως και οι Δρούζοι, μια ισμαηλιτική σιιτική αίρεση, οι οποίοι έχουν αρκετές διαφορές με τους συμμάχους τους Αλαουίτες που είναι στην κυβέρνηση¹²⁴.

Το αντικαθεστωτικό στρατόπεδο, στο οποίο ανήκε και η πλειονότητα του σύριου λαού, αποτελούνταν από σουνίτες, οι οποίοι αντιστοιχούσαν περίπου στο 60% του πληθυσμού.

¹²¹Βλ. ό.π. International Crisis Group. «Popular Protest in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian regime's slow motion suicide», σσ. 8

¹²²Βλ. ό.π. International Crisis Group. «Popular Protest in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian regime's slow motion suicide», σσ. 10

¹²³Βλ. στο ίδιο

¹²⁴Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

Οι ομάδες αυτές ήταν κάτω από την επιρροή της Σαουδικής Αραβίας και του Κατάρ, ενώ δίπλα στους σουνίτες βρίσκονταν και Κούρδοι, οι οποίοι αποτελούσαν σχεδόν το 10% του πληθυσμού¹²⁵. Η ιδιαιτερότητα της Συρίας έγκειται στο ότι αποτελούσε, εδώ και αιώνες, την «καρδιά του αραβικού εθνικισμού» ανάμεσα στα αραβικά κράτη. Για αυτό και οι εξεγέρσεις της Αραβικής Άνοιξης αποτελούσαν κάτι παραπάνω από έναν αγώνα για την απόκτηση ισότητας, δικαιοσύνης και ελευθερίας. Το γεγονός πως η κυβέρνηση του Άσαντ παρείχε στήριξη στη σιιτική οργάνωση Χεζμπολάχ συνέβαλε στο ότι οι εξεγέρσεις απέκτησαν κάποια λαϊκή νομιμοποίηση¹²⁶. Για αυτό και η ένοπλη σύρραξη που ξέσπασε στη Συρία έλαβε τη μορφή ενός «ημι-θρησκευτικού εμφυλίου»¹²⁷.

Η εθνική συνοχή ήταν ένα σοβαρό ζήτημα που ταλάνιζε την ενότητα της Συρίας δημιουργώντας ρήξεις στο εσωτερικό της. Σημαντική λοιπόν παράμετρος μέσα σε αυτό το πλαίσιο που όξυνε τις εντάσεις κατά την διάρκεια της συριακής Αραβικής Άνοιξης, ήταν αυτό που ο Άρεφ Αλομπέιντ το περιγράφει ως «πρακτική συιτοποίησης» του σουνιτικού πληθυσμού –και ο οποίος αποτελούσε την πλειονότητα– που ακολούθησε το καθεστώς Άσαντ, όπως επίσης και το γεγονός ότι 300.000 Κούρδου ζούσαν χωρίς τη συριακή υπηκοότητα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι συγκεκριμένες τακτικές του Άσαντ δημιούργησαν τη δυσαρέσκεια του σουνιτικού στοιχείου, επιδεινώνοντας την κατάσταση και απειλώντας την εθνική συνοχή της Συρίας¹²⁸.

Ένας ενδογενής παράγοντας που έπαιξε ρόλο στην μετεξέλιξη των γεγονότων της Αραβικής Άνοιξης σε εμφύλια σύρραξη ήταν και η αντίδραση των ενόπλων δυνάμεων. Ο ρόλος του στρατού είχε στη Συρία έναν παραδοσιακό και συχνά συνταγματικό χαρακτήρα¹²⁹. Όταν ξέσπασαν οι διαδηλώσεις η κυβέρνηση του καθεστώτος Μπασάρ αλ

¹²⁵Βλ. ό.π. Γιαννακόπουλος, Β. «Αραβική Άνοιξη: Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική», 2012

¹²⁶Άρεφ Α. «Η συριακή κρίση: αίτια, διαστάσεις και προοπτικές», Γεωπολιτική, Σεπτέμβριος, 2012

¹²⁷Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

¹²⁸Βλ. ό.π. Αλομπέιντ Άρεφ. «Η συριακή κρίση: αίτια, διαστάσεις και προοπτικές», Γεωπολιτική, Σεπτέμβριος, 2012

¹²⁹Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

Άσαντ της Συρίας, θέλησε να καταστείλει την εξέγερση με τον στρατό και στα πλαίσια αυτού του σχεδίου, ανέπτυξε τον στρατό¹³⁰

Σε περιφερειακό και σε παγκόσμιο επίπεδο, τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης, που οδήγησαν σε εμφύλια σύρραξη στη Συρία, ήταν μια ευκαιρία για την ανάδειξη πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες επιθυμούσαν την διάσπαση των σχέσεων με το Ιράν, δεδομένου και της ιρανικής επιδίωξης για πυρηνικά όπλα. Μια ενδεχόμενη ρήξη των σχέσεων αυτών, θα ευνοούσε τη ασφάλεια και τη σταθερότητα στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Βέβαια, μέσα σε όλα αυτά, η αβεβαιότητα για την μελλοντική κατοχή των βιοχημικών όπλων της Συρίας σε μια ενδεχόμενη πτώση του Άσαντ, εξακολουθούσε να υφίσταται, κάνοντας έτσι κράτη όπως το Ισραήλ να αμφιταλαντεύονται εάν ήταν προτιμότερο να διατηρηθεί το status quo του καθεστώτος Άσαντ ή να πραγματοποιηθεί η μετάβαση της εξουσίας στα χέρια άλλων πολιτικών δυνάμεων¹³¹.

Σε γεωπολιτικό επίπεδο η Συρία θεωρείται ότι αποτελούσε τη μόνη ίσως αραβική χώρα που είχε μεγάλη σημασία για τη Ρωσία. Ο λόγος είναι οι παραχωρήσεις και οι διευκολύνσεις που παρείχε το συριακό λιμάνι της Ταρτούς στο ρωσικό στόλο. Επιπλέον, η στρατιωτική συνεργασία μεταξύ των δύο κρατών που εδράζονταν στον εξοπλισμό των Σύριων με ρωσικά στρατιωτικά συστήματα, έδινε ακόμη ένα λόγο στους Ρώσους να στηρίζουν το καθεστώς του Άσαντ¹³². Το κατά πόσο ο εξοπλισμός της Συρίας από τους Ρώσους έπαιξε ρόλο στο να συνδράμουν οι δυνάμεις της Δύσης υπέρ των διαδηλωτών είναι δύσκολο να ειπωθεί με βεβαιότητα, ωστόσο ενδεχομένως να συνέβαλε μέχρι ένα βαθμό. Γεγονός παραμένει πως οι ΗΠΑ και τα κράτη της Δύσης στήριξαν τους εξεγερθέντες, όχι μόνο σε ανθρωπιστικό επίπεδο αλλά και σε στρατιωτικό¹³³.

Η εμφύλια σύρραξη της Συρίας αντιπροσώπευε διαφορετικά πράγματα ανάλογα με τις βλέψεις του κάθε κράτους. Για τη Σαουδική Αραβία, η Αραβική Άνοιξη ισοδυναμούσε με την αποσταθεροποίηση των γεωπολιτικών ισορροπιών της Μέσης Ανατολής. Η

¹³⁰ BBC News «Syrian army tanks 'moving towards Hama'», 5/5/2011. Διαθέσιμο από : <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-13343540>> [Πρόσβαση 1/1/2017]

¹³¹ Βλ. ό.π. Γιαννακόπουλος, Β. «Αραβική Άνοιξη: Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική», 2012

¹³² Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

¹³³ Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings», 2014, σσ. 12

πτώση του Άσαντ σήμαινε την αποδυνάμωση του Ιράν και του Ιράκ. Κάτι τέτοιο θα της έδινε την ευκαιρία να αυξήσει την επιρροή και τη δύναμη της σε περιφερειακό επίπεδο. Για αυτό το λόγο η Σαουδική Αραβία, έχοντας την υποστήριξη των ΗΠΑ, ενίσχυε την παρουσία των Σουνιτών, υποδαυλίζοντας τη διαμάχη τους με τους Σίιτες που υποστήριζαν το καθεστώς του Άσαντ¹³⁴.

Κατά τη διάρκεια των γεγονότων της Αραβικής Άνοιξης στη Συρία, οι ΗΠΑ και η Ευρώπη απέβλεπαν στην πτώση του καθεστώτος του Άσαντ μια ενδεχόμενη αντικατάσταση του από κάποιο καθεστώς που να είναι φιλικό προσκείμενο στη Δύση. Κάτι τέτοιο θα εξασθενούσε αισθητά τη δύναμη και την επιρροή της Χεζμπολάχ, με πιθανό αποτέλεσμα την αποδυνάμωση του λεγόμενου *Σιιτικού Τόξου*¹³⁵. Το Ιράν έχει σε μεγάλο βαθμό τον έλεγχο του σιιτικού τόξου, γεγονός που ενοχλούσε τις δυνάμεις της Δύσης και ειδικά τις ΗΠΑ, αφού αυτό σήμαινε ότι το Ιράν είχε τη δυνατότητα να κινητοποιήσει υποστηρικτές σε κράτη όπου υπήρχαν σίιτες¹³⁶. Η ανάδειξη φιλοδυτικών κυβερνήσεων θα έδινε τη δυνατότητα στις ΗΠΑ να γίνει ο πρωταγωνιστής των εξελίξεων στο εσωτερικό αυτών των κρατών και να αποκτήσουν τον έλεγχο των ενεργειακών πόρων. Επιπλέον, θα τις έδινε ένα σημαντικό στρατηγικό προβάδισμα στην άσκηση γεωστρατηγικής επιρροής στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής Ασίας, του Καυκάσου και της Κασπίας Θάλασσας¹³⁷.

Στην περίπτωση της εμφύλιας σύρραξης στην Συρία δεν υπήρξε εξωτερική επέμβαση με τη μορφή άμεσης στρατιωτικής συμμετοχής. Η όποια επέμβαση, πραγματοποιήθηκε με τη μορφή έμμεσης υποστήριξης αμφοτέρων των πλευρών. Από τη μια πλευρά, κράτη όπως η Σαουδική Αραβία και το Κατάρ, εξαιτίας της γεωστρατηγικής σημασίας που είχε η Συρία, επιθυμούσαν την ανατροπή του Άσαντ καθώς έβλεπαν σε αυτήν μια ευκαιρία για την αποσύνθεση του ιρανικού άξονα. Για αυτό το λόγο στήριζαν τις δυνάμεις των αντικαθεστωτικών με την αποστολή εξοπλισμού. Η αντίδραση των ΗΠΑ και των δυτικών συμμάχων τους ήταν σχετικά μετριοπαθής. Η όποια συμμετοχή τους βασίστηκε στην αποστολή όπλων, επικοινωνιακού εξοπλισμού και άλλων υλικών. Η άμεση

¹³⁴Βλ. ό.π. Γιαννακόπουλος, Β. «Αραβική Άνοιξη: Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική», 2012

¹³⁵Βλ. στο ίδιο

¹³⁶Βλ. ό.π. Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι»

¹³⁷Βλ. ό.π. Γιαννακόπουλος, Β. «Αραβική Άνοιξη: Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική», 2012

στρατιωτική επέμβαση αποφεύχθηκε, σε αντίθεση με τη Λιβύη, για τους εξής λόγους: Στον αγώνα με το μέρος των αντικαθεστωτικών κατά των Αλαουιτών στρατιωτικών δυνάμεων του Άσαντ, είχαν προσχωρήσει αρκετά μέλη ακραίων τζιχαντιστών που προέρχονταν από τις τάξεις του Σαλαφικού κινήματος. Μια ενδεχόμενη υποστήριξη από πλευρά Δύσης με τη μορφή αποστολής μεγάλου εξοπλισμού μπορεί να ενίσχυε αυτές τις ομάδες, οι οποίες παραδοσιακά είναι ταγμένες κατά των δυτικών συμμάχων¹³⁸.

Επιπλέον, εξαιτίας του κατακερματισμένου έθνο-θρησκευτικού χαρακτήρα της εμφύλιας σύρραξης στη Συρία και της συμμετοχής σε αυτών ακραίων φονταμενταλιστών, υπήρχε ο φόβος πως μια άμεση στρατιωτική επέμβαση των ΗΠΑ να αποσταθεροποιούσε ανεξέλεγκτα τις γεωπολιτικές ισορροπίες στην ευρύτερη περιοχή και να διεύρυνε τον πόλεμο εκτός των συριακών συνόρων. Ακόμη μια αιτία που οι ΗΠΑ και οι δυτικές δυνάμεις δεν αποφάσισαν να επέμβουν στρατιωτικά ήταν ότι δεν είχαν την απαιτούμενη νομιμότητα της διεθνούς κοινότητας, όπως συνέβη στην περίπτωση της Λιβύης. Βασικός λόγος ήταν η αντίθεση της Ρωσίας και της Κίνας που ήταν μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας. Τα κράτη αυτά, ειδικά η Ρωσία εξαιτίας συμφερόντων με τη Συρία, απέρριψαν ένα ενδεχόμενο παρόμοιο με αυτό που συνέβη στη Λιβύη¹³⁹.

¹³⁸Brom, S. «The ‘Arab Spring’ and external military intervention», σσ. 101-102

¹³⁹Βλ. Στο ίδιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

4.1 Η Αραβική Άνοιξη μέσα από το πρίσμα της θεωρίας του ρεαλισμού

Τα ίχνη της θεωρίας του ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις και η πραγματιστική προσέγγιση της μπορούν να εντοπιστούν πίσω στην Αρχαία Ελλάδα του 5^ο αιώνα π.χ. στο έργο του Θουκυδίδη, *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*. Αργότερα, κατά το Μεσαίωνα, θεωρητικοί της πολιτικής επιστήμης όπως ο Νικολό Μακιαβέλι και ο Τόμας Χομπς, θεωρείται πως συνέχισαν αυτήν την παράδοση, χωρίς ωστόσο να έχουν προχωρήσει σε μια ολοκληρωμένη σύνθεση μιας σχολής του Ρεαλισμού. Αυτό συνέβη κατά τον 20^ο αιώνα, όπου θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων όπως ο Carr και ο Morgenthau, κατά τη δεκαετία του 1940 έκαναν τα πρώτα βήματα για την αναγωγή των διεθνών σχέσεων σε μια αντικειμενική επιστήμη. Λίγο αργότερα ο θεωρητικός Kenneth Waltz με τα έργα του *Man, the State and War* και *Theory of International Relations*, ανέδειξε τις βάσεις για τη διαμόρφωση του λεγόμενου Νεορεαλισμού για την ερμηνεία των διεθνών σχέσεων¹⁴⁰.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Νεορεαλισμού τα κράτη στο διεθνές σύστημα δεν αποσκοπούν στην αύξηση της δύναμης τους αλλά στην αύξηση της ασφάλειας τους, σε αντίθεση με το πλαίσιο του Κλασικού Ρεαλισμού, όπου τα κράτη έχοντας ως σκοπό την ικανοποίηση των συμφερόντων τους, σκέφτονταν και ενεργούσαν με κριτήριο την αύξηση της δύναμης τους¹⁴¹.

Η θεωρία του ρεαλισμού αποτελεί ένα από τα βασικά θεωρητικά/ερμηνευτικά σχήματα τα οποία χρησιμοποιείται στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων. Ο ρεαλισμός καλείται να

¹⁴⁰Kent, S. «On revolution and Realism: A Structural Realist Theory of Revolution», Senior Honor Thesis, Boston College, 2013, σσ. 50-51

¹⁴¹Βλ. στο ίδιο, σσ. 54

εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το διεθνές σύστημα. Αφετηρία και θεωρητική παραδοχή του είναι η ιδέα πως οι σχέσεις και οι ισορροπίες μεταξύ των διάφορων κρατών μέσα στο διεθνές σύστημα, δεν δομούνται βάση κάποιας οργανωμένης τάξης και αυτό συμβαίνει διότι δεν υπάρχει κάποια κεντρική εξουσία που να ελέγχει και να καθορίζει, σε παγκόσμιο επίπεδο, τις ενέργειες των διεθνών οντοτήτων. Με βάση λοιπόν την απουσία μιας τέτοιας κεντρικής εξουσίας, οι σχέσεις του διεθνούς συστήματος, και συνεπώς οι καταστάσεις που αναδύονται μέσα από αυτές τις σχέσεις, δεν μπορούν παρά να είναι βασισμένες σε ένα μοντέλο άτακτο, άναρχο και συχνά με απρόβλεπτες συμπεριφορές. Η παρουσία μιας κεντρικής εξουσίας, ενδεχομένως θα σήμαινε την επιβολή ενός διεθνούς πλαισίου βασισμένο στην οργάνωση και την τάξη, και θα προωθούσε τη δέσμευση σε κοινούς κανόνες. Η απουσία ενός τέτοιου πλαισίου ωστόσο δημιουργεί μεταξύ των κρατών αισθήματα ανασφάλειας. Οι διεθνείς οντότητες αντιλαμβάνονται τον κόσμο των διεθνών σχέσεων ως ένα πεδίο εμφάνισης δυνητικών απειλών τις οποίες πρέπει συνεχώς να αντιμετωπίζουν. Η έλλειψη τάξης στο παγκόσμιο σύστημα ανακυκλώνει αυτή την ανασφάλεια. Το αποτέλεσμα είναι ένα συνεχές «παιχνίδι» λήψης μέτρων μεταξύ των διεθνών οντοτήτων, όπου το κάθε κράτος επιθυμεί να ενισχύσει τη δική του ασφάλεια και να αποδυναμώσει την ασφάλεια των άλλων¹⁴².

Η θεωρία του ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις ερμηνεύει λοιπόν το διεθνές σύστημα ως ένα δίκτυο σχέσεων, μεταξύ των κρατών, που είναι βασισμένο στην αναρχία, υπό το πρίσμα της απουσίας κάποιας κεντρικής εξουσίας που να ελέγχει τις σχέσεις. Έτσι κάθε κράτος πρέπει να συμπεριφέρεται σαν αυτόνομη μονάδα, φροντίζοντας για την επιβίωση και την διασφάλιση των συμφερόντων του. Με άλλα λόγια, όπως περιγράφεται από τον Waltz, στο *Theory of International Relations*, «επειδή κάποια κράτη μπορούν ανά πάσα στιγμή να κάνουν χρήση δύναμης, όλα τα κράτη πρέπει να είναι έτοιμα για κάτι τέτοιο ή να ζούνε στο έλεος των ανώτερων στρατιωτικά γειτόνων τους»¹⁴³.

Μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο του ρεαλισμού, τα κράτη ερμηνεύονται ως ορθολογικές οντότητες, οι οποίες λειτουργούν και συμπεριφέρονται με βάση την προστασία των

¹⁴²Αρβανιτόπουλος, Κ. «Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο». Αθήνα: Ψυχογιός, 2000

¹⁴³Keck, K. «Realism and the Arab Spring», July 3, 2012. Διαθέσιμο από: <<http://eng.majalla.com/2012/07/article55232816>> [Πρόσβαση 01/08/2016]

συμφερόντων τους στη διεθνή σκηνή. Πώς λοιπόν θα μπορούσε να εξηγηθεί η Αραβική Άνοιξη μέσα σε αυτό το πλαίσιο; Για κάποιους, αιτιολογώντας την έναρξη της Αραβικής Άνοιξης σε εσωτερικούς παράγοντες και σε συσχετισμό με τον αντίκτυπο της στις ξένες δυνάμεις. Σύμφωνα με υποστηρικτές αυτής της άποψης η ριζοσπαστικοποίηση του αραβικού κόσμου και η κατάρρευση των καθεστώτων, όχι μόνο δεν φάνηκαν να είναι προς το συμφέρον των δυνάμεων της Δύσης αλλά αντίθετα προκάλεσαν τις έντονες ανησυχίες τους. Μια ενδεχόμενη αποσταθεροποίηση της γεωπολιτικής πραγματικότητας στα αραβικά κράτη θεωρήθηκε πως θα απειλούσε τις διεθνείς ισορροπίες με απρόβλεπτες συνέπειες σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁴⁴.

Με άλλα λόγια, η επιρροή των ξένων δυνάμεων στα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης δεν είχε αιτιακό χαρακτήρα, διότι οι επεμβάσεις, όπου αυτές πραγματοποιήθηκαν, συνέβησαν σε δεύτερο χρόνο, δηλαδή αφού πρώτα εκδηλώθηκαν οι εξεγέρσεις. Αυτό δεν αναιρεί βέβαια το γεγονός πως η στάση των δυνάμεων της Δύσης οργανώθηκε με βάση την επιθυμία τους να «διαμορφώσουν τη φυσιογνωμία της Αραβικής Άνοιξης εγγύτερα στις δικές τους στοχεύσεις». Ωστόσο, οι όποιες επεμβάσεις τους, έλαβαν χώρα μετά την «πρωτογενή έκφανση των γεγονότων» και σχετίζονταν περισσότερο με την «προάσπιση των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων και όχι με τις βασικές αιτίες που οδήγησαν στις συγκεκριμένες εξελίξεις»¹⁴⁵.

Φυσικά το ενδιαφέρον των ξένων δυνάμεων για τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης πηγάζει και από το ότι η Μέση Ανατολή και η Βόρειος Αφρική επρόκειτο για περιοχές πλούσιες σε κοιτάσματα πετρελαίου. Η σημασία τους, πέρα από το ενεργειακό επίπεδο, εκτείνονταν και σε γεωπολιτικό επίπεδο εξαιτίας της «στρατηγικής σημασίας της διώρυγας του Σουέζ αλλά και εξαιτίας της γεωγραφικής εγγύτητας με το ευρωπαϊκό υποσύστημα». Αυτές οι παράμετροι ήταν βασικές για τις ισορροπίες μεταξύ των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων σε διεθνές επίπεδο. Συνεπώς, οι δυνάμεις της Δύσης, είχαν τους λόγους τους να εισέλθουν σε ένα παιχνίδι ισχύος όπου η κάθε μια θα

¹⁴⁴ Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση», σσ. 45

¹⁴⁵ Βλ. στο ίδιο, σσ. 46

προσπαθούσε να διατηρήσει ή να διευρύνει τις σφαίρες επιρροής της στο εσωτερικό του αραβικού κόσμου¹⁴⁶.

Βέβαια, το ότι είχαν τους λόγους τους δε σημαίνει ότι το να έκαναν κάτι τέτοιο πως θα ήταν προς το συμφέρον τους. Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τον Ρεαλισμό, μέσα στο διεθνές σύστημα οι μεγάλες δυνάμεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την απόκτηση στρατηγικών πλεονεκτημάτων. Σύμφωνα με τον Κουσκουβέλη, στην περίπτωση της Αραβικής Άνοιξης, «οι Δυτικές μεγάλες δυνάμεις θα μπορούσαν όπως το έκαναν ανοιχτά και στρατιωτικά στην περίπτωση της Λιβύης- να παρέμβουν στις εξελίξεις», δεν το έκαναν. Δεν φαίνεται να υπήρχε κάποιο κίνητρο, εκτός του ότι θα προτιμούσαν να «μην χαθεί κάποιος πολύτιμος σύμμαχος στη συγκεκριμένη περιοχή»¹⁴⁷, άποψη που ίσως εξηγεί για ποιο λόγο, παρά τα γεωστρατηγικά οφέλη, οι μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν να μην παρέμβουν αποφασιστικά.

Όσον αφορά την περίπτωση της Τυνησίας, προτείνεται ότι οι Δυτικές δυνάμεις αιφνιδιάστηκαν από την ταχύτητα εκδήλωσης των γεγονότων και για αυτό ήταν «χαρακτηριστική η καθυστέρηση αντίδρασης και κυρίως επικοινωνιακής αντίδρασης». Εν κατακλείδι, «οι Δυτικές μεγάλες δυνάμεις δεν φοβούνταν ότι από τις όποιες πολιτειακές αλλαγές θα προέκυπτε διεθνοπολιτική αλλαγή ή, και αν, μια χώρα επιχειρούσε μελλοντικά μία τέτοια αλλαγή, ότι τούτο θα μπορούσε, βραχυπρόθεσμα, να το πράξει με ευκολία»¹⁴⁸.

Επίσης, μελετώντας την Αραβική Άνοιξη μέσα στο πλαίσιο του Ρεαλισμού δεν φαίνεται να υπάρχει, με βάση την κατανομή ισχύος στο διεθνές σύστημα, το «γιατί οι παίκτες του εσωτερικού πολιτικού συστήματος κινήθηκαν προς την κατεύθυνση των καθεστωτικών αλλαγών». Επιπλέον, δεν μπορεί να εξηγηθεί, μέσα στο ίδιο πλαίσιο, ποιες ήταν οι αιτίες, σε περίπτωση που υπήρχαν, που ώθησαν τις Δυτικές Δυνάμεις να παρέμβουν ή να μην παρέμβουν στα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης¹⁴⁹.

¹⁴⁶Βλ. στο ίδιο, σσ. 47-48

¹⁴⁷Βλ. στο ίδιο, σσ. 39

¹⁴⁸Βλ. στο ίδιο, σσ. 42

¹⁴⁹Κουσκουβέλης, Η. «Το διεθνές σύστημα και η ‘Αραβική Άνοιξη’». Σεπτέμβριος 2012, σ. 37. Διαθέσιμο από: https://www.researchgate.net/publication/244988508_To_diethnes_systema_kai_e_Arabike_Anoixe

Για τους υποστηρικτές της θεωρίας του ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις η Αραβική Άνοιξη στην Τυνησία και την Αίγυπτο αποκάλυψαν ένα θεμελιώδες στοιχείο: τη σημασία του στρατού. Ο στρατός στα δύο αυτά αραβικά κράτη ήταν επαγγελματικός και διατηρούσε στενούς δεσμούς τόσο με τις ΗΠΑ όσο και με στρατιωτικές βάσεις οι οποίες ήταν ανεξάρτητες από την επιρροή των καθεστώτων. Στην Αίγυπτο, πριν ακόμη ξεσπάσουν οι εξεγέρσεις, ο στρατός διεξήγαγε μια άτυπη «μάχη» ώστε να εμποδίσει τον Μουμπάρακ από το να τοποθετήσει ως διάδοχο το γιο του. Η ηγεσία του στρατού θεώρησε πως δεν είχε λόγους να στηρίξει το καθεστώς Μουμπάρακ και πως η ανατροπή του από την εξουσία θα λειτουργούσε προς το συμφέρον του στρατού. Πως θα μπορούσε η θεωρία του ρεαλισμού να ερμηνεύσει την ισχυρή επέμβαση ξένων δυνάμεων, και ειδικά των ΗΠΑ, στην περίπτωση της Λιβύης; Μέσα στο πλαίσιο όπου οι σχέσεις μεταξύ των κρατών διέπονται από ένα άναρχο καθεστώς, η κυβέρνηση του Ομπάμα, είχε τους λόγους της να πιστεύει, όπως ανέφερε ο ίδιος ο πρόεδρος, ότι μια ενδεχόμενη νίκη του Καντάφι κατά των αντικαθεστωτικών, θα προκαλούσε ένα «ντόμινο» εκτός των συνόρων της Λιβύης με απρόβλεπτες προεκτάσεις¹⁵⁰.

¹⁵⁰Keck, K. «Realism and the Arab Spring», July 3, 2012. Διαθέσιμο από:
<<http://eng.majalla.com/2012/07/article55232816>> [Πρόσβαση 01/08/2016]

Συμπεράσματα

Η Αραβική Άνοιξη αποτέλεσε ένα μωσαϊκό στο οποίο κάθε κομμάτι αντικατοπτρίζει και έναν διαφορετικό συσχετισμό των μεταβλητών αναφορικά με την μορφή και την έκβαση που έλαβαν οι εξεγέρσεις. Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν, θεωρούμε πως αν υπάρχει ένας κοινός παρονομαστής για τα γεγονότα στα αραβικά κράτη που εξετάσαμε αυτός εντοπίζεται στην παρουσία μιας μεγάλης μερίδας του πληθυσμού που για χρόνια επωμίζονταν το βάρος της φτώχειας και του περιορισμού των ατομικών ελευθεριών από καθεστώτα που επέβαλλαν αυθαίρετα τις αποφάσεις τους. Σαφώς και υπήρχαν διαφοροποιήσεις σε αυτό το επίπεδο. Όπως είδαμε, στην περίπτωση της Λιβύης, δεν υπήρχαν στις τάξεις των εξεγερθέντων ένας νέος ηλικιακά και μορφωμένος πληθυσμός σαν αυτόν που κυριάρχησαν στις διαμαρτυρίες της Τυνησίας ή της Αιγύπτου.

Διαπιστώσαμε επίσης το ρόλο των τριών μεταβλητών που θέσαμε εξ αρχής: α) των έθνο-θρησκευτικών διαφορών, β) το ρόλο στρατού και δυνάμεων ασφαλείας, γ) το ρόλο των ξένων δυνάμεων. Οι έθνο-θρησκευτικές ρήξεις αποτέλεσαν κοινό παράγοντα στα κράτη που εξετάσαμε. Ωστόσο, η μορφή που είχαν, ο βαθμός με τον οποίο εκδηλώθηκαν και ο ρόλος τους στην έκβαση των εξεγέρσεων παρουσιάζει διαφοροποίηση. Στην Τυνησία, ήταν ένα ετερόκλητο σύνολο ανθρώπων που αντιδρούσαν απέναντι στο κοσμικό κράτος που είχε επιβάλλει ο Ben Ali. Στην Αίγυπτο, κατά την περίοδο του Μουμπάρακ, υπήρχε ένα έντονα πλουραλιστικό θρησκευτικό περιβάλλον από κοινότητες με πολιτική εκπροσώπηση. Στη Λιβύη δεν υπήρχε τόσο έντονος ο ρόλος του θρησκευτικού παράγοντα στο ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου όσο έντονος ήταν ο ρόλος διάφορων φυλών που βρίσκονταν στην ευρύτερη περιφέρεια της Λιβύης. Αντίστοιχα στη Συρία, ο έθνο-θρησκευτικός χαρακτήρας μια κοινωνίας που ήταν κατακερματισμένη σε μια σιιτική μειονότητα που στήριζε το καθεστώς και μια σουνιτική πλειονότητα, όπου υπήρχαν και άλλα θρησκευτικά στοιχεία, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση των εξεγέρσεων.

Σε όλες τις περιπτώσεις ο ρόλος των δυνάμεων ασφαλείας και του στρατού περισσότερο ήταν καταλυτικός για την έκβαση των εξελίξεων. Αυτό φυσικά αποδεικνύει το εξής: Ένα

καθεστώς μπορεί να ανατραπεί ακόμη και όταν έχει στην πλευρά του το στρατό, όπως συνέβη στη Λιβύη. Ωστόσο θεωρούμε πως θα ήταν πολύ δύσκολο να συμβεί χωρίς την επέμβαση ξένων δυνάμεων. Όπως και να 'χει, ο ρόλος του στρατού στα Αραβικά κράτη ήταν καταλυτικός. Αν και είναι παρακινδυνευμένο να κάνει κάποιος υποθέσεις, ωστόσο θα ήταν απίθανο να λάμβαναν οι εξεγέρσεις στη Λιβύη και τη Συρία τη μορφή ενός αιματηρού εμφυλίου πολέμου εάν οι εξεγερθέντες δεν είχαν απέναντι τους ένα στρατό που ήταν στο πλευρό των προέδρων τους. Από την άλλη, η ουδετερότητα που τήρησε ο στρατός σε Τυνησία και Αίγυπτο σαφώς και προσδιόρισε τον σχετικά αναίμακτο χαρακτήρα των διαδηλώσεων αλλά και σηματοδότησε με τον τρόπο του την ανατροπή των καθεστώτων.

Ερχόμαστε έτσι στην τρίτη μεταβλητή που θέσαμε εξ αρχής: στο ρόλο των ξένων δυνάμεων. Σε ένα επίπεδο, αυτός μπορεί να εντοπιστεί εκεί όπου οι δυνάμεις των ΗΠΑ διατηρούσαν φιλικούς δεσμούς, όπως και ήταν η περίπτωση της Αιγύπτου. Συνεπώς, γνωρίζοντας την ουδετερότητα ενός ισχυρού παράγοντα όπως ο στρατός και την αντίθεση του απέναντι στο καθεστώς Μουμπάρακ, οι δυνάμεις της Δύσης είχαν κάθε λόγο να μην επέμβουν, αλλά να αφήσουν τα γεγονότα να «πάρουν το δρόμο τους» κατά κάποιο τρόπο, που δεν ήταν άλλος από τον δρόμο της ανατροπής του καθεστώτος, με την ελπίδα για εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος περισσότερο δημοκρατικού και εγγύτερα στα δυτικά πρότυπα και βλέψεις.

Στην Συρία, υπήρχε επίσης ένα έντονα θεοκρατικό καθεστώς. Εκεί ωστόσο ο στρατός ήταν με το μέρος του προέδρου. Όταν οι εξεγέρσεις ξέσπασαν, οι δυνάμεις της Δύσης έκριναν ότι θα ήταν καλύτερο να διατηρήσουν μια μετριοπαθή στάση, η οποία θα είχε τη μορφή μιας έμμεσης υποστήριξης των αντικαθεστωτικών. Η αιτία όπως είδαμε ήταν η παρείσφρηση ακραίων τζιχαντιστών στις τάξεις τους. Αυτό ανησυχούσε τις δυνάμεις της Δύσης που από τη μια επιθυμούσαν την ανατροπή του καθεστώτος εξαιτίας των σχέσεων της Συρίας με το Ιράν (αποδυνάμωση του σιιτικού άξονα), αλλά από την άλλη δεν επιθυμούσαν με τίποτα την πιθανότητα πέσουν τα όπλα που προορίζονταν για τη στήριξη των αντικαθεστωτικών στα χέρια ακραίων φονταμενταλιστών που ήταν κατά της Δύσης.

Στη Λιβύη ο ρόλος του εξωτερικού παράγοντα ήταν πιο άμεσος και πιο ουσιαστικός. Η ανάληψη στρατιωτικής δράσης έγινε βέβαια στον όνομα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η συναίνεση της διεθνής κοινότητας ήταν μια βασική προϋπόθεση, η οποία απουσίαζε στη Συρία ώστε ως ένα βαθμό να νομιμοποιήσει μια παρόμοια επέμβαση. Ωστόσο και εδώ βασικό κίνητρο ήταν τα γεωπολιτικά και ενεργειακά συμφέροντα που θα αποκόμιζαν οι δυτικές δυνάμεις εφόσον κατάφερναν να αποκτήσουν ερείσματα σε ένα κράτος που είχε αποκλείσει κάθε κανάλι επικοινωνίας με τη Δύση όσο ήταν ο Καντάφι στην εξουσία.

Επίλογος

Η ενασχόληση με την συγκριτική μελέτη της Αραβικής Άνοιξης στα κράτη που εξετάσαμε μας προσέφερε την ευκαιρία να έρθουμε σε επαφή με ένα φαινόμενο εξίσου πολύπλοκο στις αιτίες του όσο και στις προεκτάσεις του. Ο συνδυασμός ενός συνόλου παραγόντων που επέδρασαν με διαφορετικό τρόπο πάνω στις εξεγέρσεις, κάνει αναμφίβολα δύσκολο αλλά και ελκυστικό το έργο κάθε ερευνητή που ενδιαφέρεται να ξεδιπλώσει το νήμα πίσω από την Αραβική Άνοιξη. Η μεγαλύτερη δυσκολία που συναντήσαμε αποτέλεσε ίσως το γεγονός πως οι περισσότερες ερμηνείες των αραβικών εξεγέρσεων του 2011 προσέγγισαν τα γεγονότα μέσα από το πρίσμα των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Ο εντοπισμός του ρόλου της έθνο-θρησκευτικής σύστασης, όπως επίσης και του στρατού μας προσέφερε τη δυνατότητα να δούμε την Αραβική Άνοιξη μέσα ως την αντανάκλαση ενός πολυδιάστατου πρίσματος. Επίσης μια δυσκολία που συναντήσαμε ήταν η αποσαφήνιση του ρόλου που έπαιξαν οι ξένες δυνάμεις. Θεωρούμε πως όντως, ο ρόλος τους εντοπίζεται μετά και όχι πριν. Αλλά ακόμα και σε αυτό το πλαίσιο, ποτέ δεν μπορούμε να πούμε με σιγουριά αν όντως οι εξεγέρσεις δεν θα μετατρέπονταν σε εμφύλιο χωρίς τη συνδρομή των εξωτερικών παραγόντων, εφόσον σε εσωτερικό επίπεδο υπήρχαν οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο. Η Αραβική Άνοιξη αποτέλεσε την έμπρακτη και δραματική έκφραση των εσωτερικών ρήξεων, από τη μια πλευρά, και των εξωτερικών ανταγωνισμών από την άλλη, μιας περιοχής που απ' ότι φαίνεται θα συνεχίσει να απασχολεί για πολύ καιρό την παγκόσμια κοινότητα.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αγγελόπουλος, Γ. «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες: Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους», Περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, Τεύχος 63, 18-25, 1997.

Αρβανιτόπουλος, Κ. «Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο». Αθήνα: Ψυχογιός, 2000.

Αλομπέιντ Α. «Η συριακή κρίση: αίτια, διαστάσεις και προοπτικές». Γεωπολιτική. Σεπτέμβριος, 2012.

Βλαχοπούλου, Σ. «Αραβική Άνοιξη & ζητήματα ασφαλείας». Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών. Ιούνιος, 2014.

Γιαννακόπουλος, Β. «Αραβική Άνοιξη: Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική». Αθήνα: Gestrategy, 2012.

Κυριακίδης, Κ. «Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ στις εξεγέρσεις και στις εκλογές: προοπτικές και κίνδυνοι» στο «Η Αραβική Άνοιξη και οι επιπτώσεις της για την Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή». 9 Φεβρουαρίου, 2012.

Λίτσας, Σ. «Το φαινόμενο της Αραβικής Άνοιξης έναν χρόνο μετά: Μια θεωρητική και εμπειρική αποτίμηση» στο «Η Αραβική Άνοιξη και οι επιπτώσεις της για την Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή». 9 Φεβρουαρίου, 2012.

Παρίσης, Ι. «Η Αραβική Άνοιξη στις χώρες του Μάγκρεμπ». Άμυνα και Διπλωματία. Ιούνιος, 2012.

Ξενόγλωσση

Amar, P. «Why Mubarak is out» in Haddad, B. Bsheer, R. & Rish, Z.A. (ed.). «The dawn of Arab uprisings». London: Pluto Press, 2012

Dalakoura, K. «The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications», *International Affairs*, 88(1), 2012

Darwisheh, H. «Trajectories and outcomes of the ‘Arab Spring: Comparing Tunisia, Egypt, Libya and Syria», *Institute of Developing Economies*, No. 456, 2014

Jeeb, M. «The Arab Spring: Libya’s second revolution», Lesch & Haas, (ed.), «The Arab Spring: Change and resistance in Middle East». Colorado :Westview Press, 2013

Haddad, B. «Why Syria is not next... so far», in Haddad, B. Bsheer, R. Abu-Rish, Z. (ed.). «The dawn of Arab uprisings: End of an old order?». London: Pluto Press, 2012, σελ. 208

Haddad, B. Bsheer, R. Abu-Rish, Z. (ed.). «The dawn of Arab uprisings: End of an old order?» London :Pluto Press, 2012

Hamid, D. «The Arab Spring: The end of postcolonialism». London : Zed Books, 2012

Hamid, S. «Egypt: The Prize» in Pollack et al, «The Arab Awakening: America and the transformation of the Middle East». Washington DC : Brookings Institution Press, 2011

Horowitz, D. L. «Ethnic groups in conflict». Berkeley:University of California Press, 1985

International Crisis Group. «Popular Protest in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian regime’s slow motion suicide». 13 July, 2011

Khalidi, R. «Preliminary Historical Observations on the Arab Revolutions of 2011» in Haddad, B. Bsheer, R. Abu-Rish, Z. (ed.). «The dawn of Arab uprisings: End of an old order?» London: Pluto Press, 2012

Kent, S. «On revolution and Realism: A Structural Realist Theory of Revolution». Senior Honor Thesis, Boston College, 2013

Korotayev, A. Zinkina, J. «Egyptian revolution: a demographic structural analysis». *Entelequia, Revista Interdisciplinar*, 13, 2011

Lacher, W. «Families, tribes and cities in the Libyan Revolution». Middle East Policy Council, Winter 2011, Volume XVIII, Number 4

Marcovitz, H. «The Arab Spring Uprisings». San Diego: Reference Point Press, 2014

Ogbonnaya, U. M. «Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A comparative analysis of causes and determinants». *Turkish Journal of International Relations*. Vol.12, No.3, Fall, 2013

Ozekin, M. K. & Akkas, H. H. «An empirical look to the Arab Spring: Causes and consequences». *Turkish Journal of International Relations*. Vol. 13, No. 1-2, Spring-Summer, 2014

Rosiny, Stephan. «The Arab Spring: Triggers, dynamics and prospects». German Institute of Global and Area Studies, Number 1, 2012

Sharp, J. M. «Egypt in transition». Congressional Research Service. May 4, 2011

Telhami, S. «Arab public opinion: What do they want?» in Pollack Kenneth, et al. «The Arab Awakening, America and the transformation of the Middle East». Massachusetts: The Brookings Institution, 2011

Varshney, A. «Ethnicity and ethnic conflict» in Boix, C. Stokes, S. *The Oxford Handbook of Comparative Politics*. Oxford University Press, 2009

Διαδικτυακοί τόποι / ιστοσελίδες

Ελευθεροτυπία. «Αντίστροφη μέτρηση για στρατιωτική δράση εναντίον του Καντάφι», 19/03/2011. Διαθέσιμο από: <<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=260756>> [Πρόσβαση 14/7/2016].

Ρούσσοι, Σ. «Αραβικές εξεγέρσεις: τέλος 'πρώτου γύρου'». Διαθέσιμο από: <<http://www.chronomag.eu/index.php/s-sss-xgs-l-p-g.html>> [Πρόσβαση 20/12/ 2016].

Berman, S. «Τα στάδια της Αραβικής Άνοιξης: μαθήματα δημοκρατικής μετάβασης από Γαλλία, Ιταλία και Γερμανία», 20/05/2013. Διαθέσιμο από: <<http://foreignaffairs.gr/articles/69313/sheri-berman/ta-stadia-tis-arabikis-anoiksis?page=show>> [Πρόσβαση 03/07/ 2016].

BBC. In quotes: «Reaction to Tunisian crisis», January 15, 2012,., Διαθέσιμο από: <<http://www.bbc.com/news/world-africa-12197681>> [Πρόσβαση 06/01/ 2017].

BBC News «Syrian army tanks 'moving towards Hama'», 5/5/2011. Διαθέσιμο από: <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-13343540>> [Πρόσβαση 1/1/2017]

Brom, S. «The 'Arab Spring' and external military intervention». Διαθέσιμο από: <http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/INSS2012Balance_ENG_Brom.pdf> [Πρόσβαση 28/07/ 2016] .

Cockburn, R. «The Arab Spring reported and misreported: foreign intervention in Libya and the last days of Gaddafi», Wednesday, 20 April 2016. Διαθέσιμο από: <<http://www.independent.co.uk/voices/the-arab-spring-reported-and-misreported-foreign-intervention-in-libya-and-the-last-days-of-colonel-a6992726.html>> [Πρόσβαση 05/08/ 2016].

Dove, F. Mahdi, K. Bennis, F. «How has military intervention in Libya shaped the Arab Spring?», 14 April 2011. Διαθέσιμο από:

<<https://www.tni.org/en/article/how-has-military-intervention-libya-shaped-arab-spring>>
[Πρόσβαση 26/07/ 2016].

Hamid, S. «Islamism, the Arab Spring and the failure of America's do-nothing policy in the Middle East», October 9, 2015. Διαθέσιμο από:

<<http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/10/middle-east-egypt-us-policy/409537/>> [Πρόσβαση 5/01/ 2017].

International Crisis Group. «The Syrian regime's slow motion suicide», p. II. Διαθέσιμο από: <<http://www.crisisgroup.org/.../20Suicide.pdf>> [Πρόσβαση 05/05/ 2016].

Keck, K. «Realism and the Arab Spring», July 3, 2012. Διαθέσιμο από:

<<http://eng.majalla.com/2012/07/article55232816>> [Πρόσβαση 01/08/ 2016].

Mahdi, R. «Orientalizing the Egyptian Uprising», April 12, 2011. Διαθέσιμο από:

<<https://indypendent.org/2011/04/12/orientalizing-egyptian-uprising>> [Πρόσβαση 25/10/2016].

Ramoin, F. E. «Why intervention in Libya was justified», January 25 2012, E-International Relations Students. Διαθέσιμο από:

<<http://www.e-ir.info/2012/01/25/why-intervention-in-libya-was-justified/>> [Πρόσβαση 29/06/ 2016].

Salehyan, Idean. Heger, Lindsay. «Tyranny in the Arab Spring», March, 13, 2012. Διαθέσιμο από: <<http://themonkeycage.org/2012/03/tyranny-in-the-arab-spring/>> [Πρόσβαση 12/05/ 2016] .